

دوفصلنامه علمی- پژوهشی دین و ارتباطات، سال بیست و چهارم، شماره دوم (پیاپی ۵۲)، پاییز و زمستان ۱۳۹۶ صص ۱۹۵-۲۴۲

توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور مورد مطالعه مسجد ثامن‌الائمه (ع) تهران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۱/۰۷

محمدسعید مهدوی کنی *

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۴/۲۱

رضا امینی هرندی **

چکیده

در دهه‌های اخیر در حوزه مدیریت و برنامه‌ریزی شهری، رویکرد برنامه‌ریزی توسعه محله‌ای پایدار بسیار مورد توجه قرار گرفته است. این رویکرد که مشارکت مردم از مهم‌ترین ارکان اصلی آن محسوب می‌شود، به دنبال آن است که مردم را در مراحل مختلف تصمیم‌گیری، اجرا و ارزیابی دخیل و از ظرفیت‌ها و استعدادهایی که در بین مردم محله وجود دارد، به بهترین شکل استفاده کند. برای اجرای چنین رویکردی در هر شهری باید ویژگی‌ها و شرایط آن‌ها مد نظر قرار گیرد و الگوی بومی برای آن تهیه شود. یکی از ویژگی‌ها، سرمایه‌ها و ارکان اصلی محله‌های شهرهای اسلامی و ایرانی، نهاد مسجد است که معمولاً در هر شهر و محله‌های آن نوعی مرکزیت داشته و کارکردهای مختلفی در طول تاریخ و زمان معاصر برعهده داشته و از این جهت می‌تواند در الگوی بومی توسعه فرهنگی - اجتماعی در سطح محله مؤثر و کارآمد باشد. در این تحقیق تلاش شده است نوعی از توسعه فرهنگی - اجتماعی محله‌ای ارائه شود که محوریت آن با مسجد باشد، لذا با پیوند دادن مطالعات صورت گرفته در زمینه توسعه محله‌ای و توسعه فرهنگی - اجتماعی و همچنین آثار موجود در حوزه مسجد و کارکردهای آن، نه مؤلفه به‌عنوان مؤلفه‌های اصلی توسعه فرهنگی - اجتماعی محله‌ای پایدار مسجد محور ارائه و از این رهگذر با استفاده از روش کیفی و ابزار مصاحبه و مشاهده مشارکتی، ضمن بررسی یک مورد (مسجد ثامن‌الائمه (ع) واقع در شهرک قدس تهران) و تطبیق مؤلفه‌ها با این مسجد، میزان تحقق چنین توسعه‌ای و امکان تداوم و همچنین موانع موجود در گسترش آن مطالعه و مدل مسجد مذکور نیز احصاء گردیده است. در نهایت مشخص شد اگرچه مسجد ثامن‌الائمه (ع) نتوانسته است در همه زمینه‌ها و ابعاد توسعه فرهنگی - اجتماعی محله‌ای به‌صورت کاملاً ایده‌آل نقش آفرین و اثرگذار باشد، ولی با این وجود می‌توان افزایش وحدت و همبستگی محله‌ای، زمینه‌سازی جهت افزایش تعاون و مشارکت محله‌ای و تقویت هویت و تعلق محله‌ای را از جمله عوامل و مؤلفه‌های مهم اثرگذاری این مسجد در سطح محله ذکر کرد.

واژگان کلیدی: مسجد، برنامه‌ریزی شهری، توسعه محله‌ای پایدار، توسعه فرهنگی، مشارکت اجتماعی.

* استادیار دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق (7) mahdavicani@isu.ac.ir

** کارشناسی ارشد معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق (7) r.aminiharandi@gmail.com

مقدمه

در شرایط کنونی اغلب شهرها - به خصوص کلان‌شهرها - با مسائل و مشکلات مختلفی از جمله ضعف در روابط و تعامل و همبستگی اجتماعی، ضعف هویت شهری، مهاجرت، آشنا نبودن شهروندان با حقوق و تکالیف شهروندی، حاشیه‌نشینی، از بین رفتن هویت محله‌ای و ...، روبه‌رو هستند و رویکردها و نظریات مختلفی در جهت رفع این مشکلات و معضلات در حوزه مدیریت و برنامه‌ریزی شهری مطرح شده‌اند.

به دنبال گذر از مفهوم سنتی برنامه‌ریزی شهری مفاهیم جدیدی شکل گرفته که ماهیتاً از جنس علمی چون جامعه‌شناسی و حتی روان‌شناسی می‌باشند و بدین ترتیب زایش معنی میان‌رشته‌ای برنامه‌ریزی شهری را سبب گردیدند (خاکپور و دیگران، ۱۳۸۸، ص ۶۴) در حال حاضر وظیفه برنامه‌ریز شهر تنها پاسخ‌گویی به نیازها و خواسته‌های کالبدی - کارکردی شهروندان نمی‌باشد، بلکه با طرح مفاهیم کیفیت زندگی، رفاه اجتماعی، عدالت اجتماعی، برنامه‌ریز شهر مسئول پاسخ‌گویی به نیازهای روانی - محیطی، اجتماعی و اقتصادی شهروندان از قبیل رضایت، شادمانی، مسکن و کیفیت نیز هست (موسوی، ۱۳۸۵، ص ۸۷). ناکامی برنامه‌های کلان و شهر مقیاس در قالب طرح‌های جامع و هادی به دلیل توجه به ابعاد محدودی از حیات شهری، بر کسی پوشیده نیست، بنابراین اخیراً توجه و تأکید برنامه‌ریزی و مدیریت شهری به سطوح پایین‌تر و خردتر و عینی‌تر از زندگی شهری معطوف شده است (Friedman, ۱۹۹۳, p. ۴۸۲) در این رویکرد - که از آن به توسعه محله‌ای پایدار تعبیر می‌شود - بعد فرهنگی - اجتماعی محله از اهمیت زیادی برخوردار است، چرا که فرهنگ شهرها، و به تبع آن فرهنگ محله‌ها، ابزار قدرتمندی برای کنترل توسعه شهری و محله‌ای محسوب می‌شوند و علاوه بر آن منبع خاطرات و بازسازی هویت، الهام‌بخش میراث شهری محله‌ای، تجسم‌بخش مهندسی شهری و معماری و هدایت‌کننده ساخت‌وساز شهری و محله‌ای نیز هستند. همچنین، در حل مسائل و معضلات اجتماعی ایجاد شده در سطح شهر و محله، فرهنگ‌های شهری و محله‌ای می‌توانند بسیار تأثیرگذار باشند و موجب کاهش جرم، خشونت و ناهنجاری‌ها شوند و امنیت محله را افزایش دهند (Zokin, ۱۹۹۷, pp. ۱-۶).

با توجه به اهمیت اتخاذ چنین رویکردی، اگر قرار است توسعه محله‌ای متناسب با باورهای دینی و ظرفیت‌ها و ضرورت‌های برخاسته از آرمان‌های نظام جمهوری اسلامی شکل گیرد، بدون شک مساجد که از ارکان اصلی محله‌های شهرهای اسلامی و ایرانی محسوب می‌شوند، باید به مثابه قلب محله نقشی فعال یابند و تجربه موفق تاریخی مسلمانان بار دیگر به‌کار بسته شود (الویری، ۱۳۸۷، ص ۱۱۲). در رابطه با توسعه محله‌ای و توسعه فرهنگی محله‌ای، کارکردهای مسجد و جایگاه مسجد در توسعه محله‌ای آثار مختلفی همچون کتاب «توسعه محله‌ای در راستای پایداری کلان شهر تهران»، کتاب «توسعه فرهنگی شهر تهران»، کتاب «محله و توسعه فرهنگی (مطالعه موردی ۶ محله تهران)»، کتاب «کارکرد مسجد»، پایان‌نامه «بررسی نقش مساجد در توسعه محله‌ای در شهر مشهد»، کتاب «مجموعه مقالات اولین همایش توسعه محله‌ای» و ... نگاشته شده است که هر کدام از آن‌ها به بخشی از موضوع مورد نظر پژوهش اشاره داشته و اینکه عمدتاً نیز از روش کمی استفاده کرده‌اند. بر این اساس در این مقاله سعی بر آن است تا با پیوند دادن مطالعات صورت گرفته، به بررسی ابعاد و ویژگی‌های نوعی از توسعه فرهنگی — اجتماعی محله‌ای بپردازد که محوریت آن با مسجد می‌باشد و از این رهگذر ضمن بررسی مسجد ثامن‌الائمه (7) به عنوان مورد مطالعه، میزان تحقق چنین توسعه‌ای و امکان تداوم و همچنین موانع موجود در گسترش آن جهت تحقق چنین توسعه‌ای را شناسایی و بررسی کند.

۱. چارچوب نظری

۱-۱. توسعه محله‌ای پایدار

یکی از مشکلات اصلی توسعه پایدار در سال‌های آغازین این بود که به ویژگی‌های محلی و بومی هر محدوده توجه چندانی نداشت. به موازات این دیدگاه و حتی قبل از آن دیدگاهی که توجه به محلات شهری را به عنوان سلول‌های حیات شهری مطرح می‌کردند (از جمله مکتب محیط‌گرایان فرهنگی)، توسعه یافت. از منظر این دیدگاه، گروه‌ها و اجتماعات محلی، نیروهای توانمند درون‌زا در محلات شهری محسوب می‌شدند و بر آن‌ها تأکید ویژه‌ای داشت و آن‌ها را به عنوان سرمایه‌های اجتماعی

می‌دانست که از جایگاه و کارکرد ویژه‌ای از جهت حفظ و توسعه تنظیمات اجتماعی کلانشهر برخوردار هستند. این دو نظریه در کنار یکدیگر (توسعه پایدار — مکتب محیط‌گرایان فرهنگی) منجر به تبیین و شکل‌گیری دیدگاهی با عنوان «توسعه محله‌ای پایدار»^۱ گردید. این دیدگاه بر این اصل تأکید دارد که محله‌ها به عنوان سلول‌های شهر دارای درونمایه عظیم اجتماعی و فرهنگی می‌باشند و از طریق بازآفرینی فرهنگ شهروندی و توجه به محله‌ها به عنوان بستر زندگی اجتماعی ساکنان، می‌توان توسعه محله‌ای پایدار را محقق کرد (هودسنی، ۱۳۸۴، ص ۱۴).

۲-۱. توسعه فرهنگی

بعد از آنکه متفکران و روشنفکران کشورهای در حال توسعه به این امر پی بردند که الگوی توسعه غربی، نمی‌تواند نیازهای آن‌ها را پاسخگو باشد، به سمت سیاست توسعه درون‌زا روی آوردند و پایه و اساس را بر فرهنگ و ارزش‌های بومی و ملی خود قرار دادند و یونسکو نیز کنفرانس‌های متعددی پیرامون این موضوع برگزار کرد و سرانجام از سال ۱۹۷۷ تا ۱۹۸۸ به عنوان «دهه جهانی توسعه فرهنگی»^۲ اعلام گردید (دوپویی، ۱۳۷۳، ص ۳۳). توسعه فرهنگی فرآیندی است که طی آن با ایجاد تغییراتی در حوزه‌های ادراکی، شناختی، ارزشی و گرایشی انسان‌ها، قابلیت‌ها و باورها و شخصیت ویژه‌ای را در آن‌ها به وجود می‌آورد که حاصل این باورها و قابلیت‌ها، رفتارها و کنش‌های خاصی است که مناسب توسعه است (یونسکو، ۱۳۷۹، ص ۱۷). توسعه فرهنگی فرآیندی کیفی و ارزشی می‌باشد که برای ارزیابی آن در برنامه‌ریزی‌های فرهنگی اغلب از شاخص‌های کمی در قالب کالاهای و خدمات استفاده می‌کنند. بین بعد کمی و کیفی رابطه‌ای دوسویه برقرار است؛ بعد کمی توسعه فرهنگی شامل افزایش شمارگان کتاب، تأسیس کتابخانه‌ها، افزایش تیراژ روزنامه‌ها و نشریات، تأسیس موزه‌ها و فضاهای فرهنگی هنری، سینما، تئاتر، تقویت رسانه‌های محلی و بعد کیفی آن تقویت هویت‌های دینی و فرهنگی، پاسداری از آداب و رسوم، زبان، ارزش‌ها و میراث فرهنگی غیرمادی است (محمدی و ایزدی، ۱۳۹۲، ص ۹۴). در این تحقیق توجه بیشتر بر بعد کیفی توسعه فرهنگی می‌باشد و بیشتر بر روی ابعاد و مؤلفه‌های این بعد در سطح محله، تمرکز

صورت گرفته است.

۳-۱. توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار

با تغییر رویکرد مدیریت و برنامه‌ریزی شهری، در دهه اخیر، توجه به بعد فرهنگی - اجتماعی در برنامه‌ریزی شهری بسیار مورد توجه قرار گرفته و امروزه هرگونه برنامه‌ریزی شهری در گسترده‌ترین معنای آن، نوعی از برنامه‌ریزی فرهنگی در نظر گرفته می‌شود (فاضلی، ۱۳۹۲، ص ۴۸). در رویکرد توسعه محله‌ای نیز وجه فرهنگی - اجتماعی محله از اهمیت زیادی برخوردار است. فرهنگ شهرها و به تبع آن فرهنگ محله‌ها، ابزار قدرتمندی برای کنترل توسعه شهری و محله‌ای محسوب می‌شوند و علاوه بر آن منبع خاطرات و بازسازی هویت، الهام‌بخش میراث شهری محله‌ای، تجسم‌بخش مهندسی شهری و معماری و هدایت‌کننده ساخت‌وساز شهری و محله‌ای نیز هستند. همچنین، در حل مسائل و معضلات اجتماعی ایجاد شده در سطح شهر و محله، فرهنگ‌های شهری و محله‌ای می‌توانند بسیار تأثیرگذار باشند و موجب کاهش جرم، خشونت و ناهنجاری‌ها شوند و امنیت محله را افزایش دهند (Zokin, ۱۹۹۷, pp. ۱-۶). کوثری و نجاتی حسینی در یک جمع‌بندی ۵ دلیل ضرورت توجه به بعد فرهنگی - اجتماعی در توسعه محله‌ای را ذکر می‌کنند: ۱- فرهنگ روح و موتور محرکه هرگونه توسعه شهری محله‌ای است. ۲- فرهنگ خاص‌گرای محله‌ای همچنین تقویت‌کننده، هدایت‌کننده و تنظیم‌کننده توسعه‌های خاص در سطح محله است. ۳- فرهنگ شهری و فرهنگ محله‌ای رابطه‌ای پویا و تنگاتنگ با توسعه اجتماعی، اقتصادی و سیاسی شهری و محله‌ای دارند. ۴- هرگونه فضا‌سازی فرهنگی در سطوح فضایی کلان (شهری) و میانه (منطقه شهری) باید به سطح خرد یا محله‌ای ارجاع داده شود. ۵- اقدام به ایجاد فضا‌های فرهنگی در سطح محله نیز منوط به نیاز سنجی فرهنگی محله‌ای است (کوثری و نجاتی حسینی، ۱۳۹۰، صص ۳۸-۳۹).

ذکر این نکته هم ضروری است که بین بعد اجتماعی و فرهنگی، همپوشانی بسیار زیادی وجود دارد و عملاً تفکیک و مرزبندی مشخصی نمی‌توان بین این دو بعد قائل شد. البته در برخی منابع مربوط به ادبیات توسعه که این دو بعد را تفکیک می‌کنند،

تفاوت‌هایی را برای آن‌ها در نظر می‌گیرند، مثل اینکه بعد اجتماعی ملموس‌تر بوده و بیشتر بر تعاملات و روابط مردم با یکدیگر و بعد فرهنگی بیشتر بر ارزش‌ها، نگرش‌ها تمرکز دارد؛ با این وجود به نظر می‌رسد که بهتر است همانند بسیاری از آثار، هر دو بعد مورد توجه قرار گیرد، چرا که بین مؤلفه‌های آن‌ها اشتراکات و وابستگی بسیار زیادی وجود دارد، مثلاً مشارکت، هویت از جمله مؤلفه‌هایی هستند که در ادبیات هر دو وجود دارند. بر همین اساس در این تحقیق نیز با علم به همپوشانی زیاد آن‌ها، تفکیک و تمایز دقیقی بینشان صورت نگرفته است. این نکته را هم باید یادآور شد که اگرچه در این میان، مؤلفه‌های مختلف و بسیاری مطرح هستند ولی سعی شده مؤلفه‌ها و ابعادی مورد بررسی قرار گیرند که متناسب با سطح خرد محله و ویژگی‌های خاص آن باشند و در ادبیات توسعه محله‌ای بتوان آن‌ها را دنبال کرد.

۱-۴. مؤلفه‌های فرهنگی - اجتماعی توسعه محله‌ای پایدار

پس از بررسی و مطالعه آثار مختلف مربوط به توسعه محله‌ای پایدار و همچنین برنامه‌ریزی فرهنگی توسعه محله‌ای پایدار، می‌توان ابعاد و مؤلفه‌های زیر را به عنوان مهم‌ترین ابعاد کیفی فرهنگی - اجتماعی رویکرد توسعه محله‌ای در نظر گرفت.

۱-۴-۱. مشارکت

شاید بتوان «مشارکت»^۳ را به عنوان مهم‌ترین و محوری‌ترین مؤلفه در بعد فرهنگی - اجتماعی توسعه محله‌ای پایدار مطرح کرد. معنای کلی مشارکت عبارت است از شرکت داوطلبانه، ارادی و آگاهانه افراد، گروه‌ها و سازمان‌های تشکیل‌دهنده یک جامعه در فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی آن برای رسیدن به توسعه پایدار و متوازن و همه‌جانبه (کوثری و نجاتی حسینی، ۱۳۷۹، ص ۱۹). رویکرد توسعه محله‌ای که بر محور محله‌ها عمل می‌کند، می‌تواند بسترساز گسترش و افزایش مشارکت اعضای محله در برنامه‌ریزی و اجرای امور باشد، چرا که محله به عنوان یک مکان کالبدی و اجتماعی که قابلیت انجام کنش‌های جمعی و سازمان‌یافته مردم را دارد، می‌تواند شرایط مناسبی را برای افزایش مشارکت مردم و استفاده از توان جمعی آن‌ها فراهم

توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور؛ مورد مطالعه مسجد ثامن‌الائمه (7) تهران ۲۰۱

آورد. محله گذرگاهی است برای شناخت مسئولیت‌ها، حقوق شهروندی و نقش و مشارکت مردم (غفاری، ۱۳۹۲، ص ۱۸۶). بنابراین به صورت کلی می‌توان گفت توسعه محله‌ای از یک طرف نیازمند مشارکت اعضای محله می‌باشد و بدون مشارکت مردم، توسعه فراگیر و پایدار معنایی ندارد و تحقق آن در گرو همراهی و همیاری مردم در مراحل مختلف است، و از سوی دیگر برنامه‌های توسعه محله‌ای خود زمینه مشارکت بیشتر، رشد و توانایی افراد جامعه و بروز خلاقیت‌ها را فراهم می‌کند. توجه به این نکته هم ضروری است که در تحقق مشارکت مردم و ساکنان محله، سازمان‌های غیردولتی و مردمی نقش ویژه‌ای دارند، در واقع از طریق این نهادها مردم راحت‌تر و سریع‌تر در فرآیند اداره و اجرای امور قرار می‌گیرند و احساس تعلق بیشتری نیز نسبت به محله خواهند داشت.

۱-۴-۲. همبستگی اجتماعی

همبستگی را در سطوح مختلفی مثل کشور، شهر و محله می‌توان مطرح کرد. مفهوم همبستگی در محله، حکایت از انواع مختلف ارتباطات نیرومند عاطفی و اجتماعی ساکنین و اعضای محله دارد. در این صورت ارزش‌های اعتقادی، اجتماعی و فرهنگی مشترک و کنش‌های اجتماعی متقابل نقش تعیین‌کننده‌ای در ایجاد و تقویت همبستگی اجتماعی بین افراد محله دارد، چرا که شدت همبستگی اجتماعی در زمینه‌هایی که با روابط چهره به چهره، شخصی و غیر رسمی یا به تعبیر تونیس گمن‌شافت، یا اجتماع روبه‌رو هستیم، در مقایسه با عرصه‌ها و زمینه‌های روابط غیر شخصی و رسمی بیشتر خواهد بود (افروغ، ۱۳۸۰، ص ۱۶). در این سطح به دلیل نوع رابطه بین اعضای محله و حس تعلق که رفتار جمعی را نیز منجر می‌شود، همبستگی و همنوایی و همدلی بیشتری را شاهد خواهیم بود و حس وظیفه‌شناسی و مسئولیت متقابل در برابر اعضای افزایش می‌یابد. محله به عنوان بخش مهمی از فضای عمومی شهر، فرصت ارتباط اجتماعی را برای ساکنین فراهم می‌آورد و با مشارکت و همکاری‌های اعضای محله در اداره امور محله و غلبه بر مشکلات موجود، زمینه تقویت انسجام و همبستگی اجتماعی در سطح محله فراهم می‌شود و افراد نسبت به محله و هم‌محله‌ای‌های خود احساس تعهد و

مسئولیت خواهند داشت و این موضوع در رویکرد توسعه محله‌ای پایدار، اهمیت بسیار زیادی دارد.

۱-۴-۳. کنترل اجتماعی و امنیت محله‌ای

کنترل اجتماعی به معنای حضور مکانیزم‌ها و مجازات‌هایی است که رفتار افراد و گروه‌ها را تنظیم می‌کند تا مردم بتوانند در جامعه‌ای که از ارزش‌ها و هنجارها پیروی می‌کند، زندگی کنند (Henderson & Vercseg, ۲۰۱۰, p. ۹۷). کنترل اجتماعی در سطوح خردتر و خرده فرهنگ‌ها که میزان تعاملات و ارتباطات بین اعضاء بیشتر و عمیق‌تر است، از شدت و کیفیت بیشتری برخوردار است. از این نظر در محلات شهری نیز که به عنوان واحد خرد و سلول زندگی شهری در نظر گرفته می‌شوند، فرآیند جامعه‌پذیری و کنترل اجتماعی بسیار قوی است و این موضوع در پیشینه محله‌های شهری امری محسوس و مشهود است. رویکرد جدید برنامه‌ریزی شهری با مطرح کردن توسعه محله‌ای پایدار به دنبال احیای محله‌های شهری و نقش و کارکردهای آن‌ها از جمله ایجاد و گسترش کنترل اجتماعی در نظام جدید شهری است (Henderson & Vercseg, ۲۰۱۰, p. ۹۸). در همین راستا برخی از جامعه‌شناسان شهری نیز با تکیه بر مباحث توسعه محله‌ای، به رابطه مقیاس مکانی و تأثیر آن بر روابط اجتماعی و همبستگی گروهی و در نتیجه سپردن کنترل اجتماعی به خود مردم تأکید کرده‌اند و سعی داشته‌اند از این طریق فضای حاکم بر شهر را از حالت گسترده‌تری بیش از حد و بی‌قوارگی مفرط نجات دهند و به آن معنا و هویت تزریق کنند (معید فر و مقدم، ۱۳۸۹، ص ۱۲۴). به‌طور کلی اگرچه رویکرد محله محوری و توسعه محله‌ای در سطح کلان، معنی بخشیدن به زندگی شهرنشینان را در ابعاد مختلف مد نظر دارد، کنترل اجتماعی نابهنجاری‌ها، آن‌هم از طریق افزایش تعهد و تعلق اجتماعی، از جمله دیگر اهداف توسعه محله‌ای محسوب می‌شود و همین می‌تواند نقطه مشترک نظریه‌های کنترل اجتماعی و محله‌گرایی به حساب آید که محله را زمینه کنش در نظر می‌گیرند (معید فر و مقدم، ۱۳۸۹، صص ۱۲۶-۱۲۵). افزایش کنترل اجتماعی در سطح محله، نقش و کارکرد مهمی را در تحقق امنیت محله‌ای ایفا خواهد کرد. محله علاوه بر اینکه محل زندگی است، عامل

توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور؛ مورد مطالعه مسجد ثامن‌الائمه (7) تهران ۲۰۳

تماس و برخوردهای اجتماعی نیز می‌باشد و به عنوان یک واحد اجتماعی کوچک و طبیعی، می‌تواند محیط زندگی خاصی را که مبتنی بر تعامل و همیاری اعضاء محله است، ایجاد کند و امنیت ساکنین را تأمین کند. تضعیف ارتباطات و تعاملات بین افراد منجر به این خواهد شد که افراد احساس تعلق و مسئولیتی نسبت به محله و هم محله‌ای‌های خود نداشته باشند و تعهدی نسبت به هنجارها و ارزش‌های اجتماعی برای خود در نظر نگیرند. در چنین شرایطی زمینه بروز رفتارهای ناپه‌نچار در سطح محله افزایش می‌یابد.

۱-۴-۴. هویت و حس تعلق محله‌ای

هویت را باید به مجموعه مشخصات متمایزکننده‌ای از لحاظ فرهنگی اطلاق کرد که یک پدیده یا ساختار اجتماعی را از سایر پدیده‌ها جدا کرده و به آن امکان می‌دهد به «خود» به مثابه خود بیان‌دیشد و در همین زمینه رفتارهای کنشگران خود را تنظیم کند. در عین حال هویت این امکان را به وجود می‌آورد تا «دیگران» نیز «خود» را به رسمیت شمرده و آن را به مثابه یک موجودیت مستقل به حساب بیاورند (فکوهی، سایت انسان‌شناسی و فرهنگ).^۴ بخشی از شخصیت وجودی هر انسان که هویت فردی وی را می‌سازد مکانی است که خود را با آن می‌شناسد و به دیگران معرفی می‌نماید (وارثی، ۱۳۸۹، ص ۱۸) در شکل‌گیری هویت، معانی ذهنی برآمده از محیط فرهنگی و ساختارهای اجتماعی بسیار تأثیرگذار است. هر شخصی از طریق محیط فرهنگی و اجتماعی که به آن تعلق دارد، هویت خود را ساخته و توسعه می‌دهد. پیوند میان فرهنگ و هویت بسیار عمیق است تا حدی که بسیاری هویت را پدیده‌ای فرهنگی می‌دانند و برای فرهنگ، شأن مستقلی در هویت قائل می‌شوند. به نظر می‌رسد با توجه به چنین شرایطی، توجه به فرهنگ، ساختار و نظام محله‌ای و هویت‌های برخاسته از این فضاها می‌تواند راهکار مناسبی برای بازگرداندن هویت و معنا به زندگی مردم باشد (معید فر و مقدم، ۱۳۸۹، ص ۱۲۳). یکی از مهم‌ترین تأثیرات و تبعات محیط، مسئله تعلق مکانی است که تا حدود زیادی با هویت مکان ارتباط تنگاتنگ دارد. تعلق مکانی پیوندی عاطفی است که افراد با مناطق ویژه‌ای برقرار می‌کنند. مکان‌هایی که افراد ترجیح می‌دهند در آن‌ها

اقامت کنند و در این مکان‌ها نیز احساس آرامش می‌کنند (Hernandez, ۲۰۰۷, p. ۳۱۰).
کوثری و نجاتی حسینی نیز ضمن اشاره به مکانیزم بازتولید اجتماعی محله‌ای، بازتولید هویت اجتماعی محله‌ای را به عنوان یکی از عامل‌های مهم و تأثیرگذار در این زمینه مطرح می‌کنند و آن را عمدتاً به معنای ایجاد حس تعلق اجتماعی به محله و هم محله‌ای بودن در نظر می‌گیرند. از نظر آن‌ها در بازتولید هویت اجتماعی، عمدتاً تأکید متوجه تقویت و گسترش کمی و کیفی هویت فرهنگی محله، هویت‌یابی و هویت‌سازی محله‌ای و کنش‌سازی متقابل محله‌ای است. این همان عنصری است که بسیاری از افراد از زندگی محله‌ای به یاد دارند و خود را با آن تعریف می‌کنند (کوثری و نجاتی حسینی، ۱۳۹۰، ص ۳۱). هویت محله‌ای فرآیندی از تعاملات، پیوندها، تعلق‌های محیطی و انسجام جمعی است که در بستر محله ظهور و بروز می‌یابد (غفاری، ۱۳۹۲، ص ۱۸۷).

۱-۴-۵. هنر

با افزایش رشد جهانی‌شدن، محله‌ها و اجتماع‌ها تمرکز بیشتری بر هویت، فرهنگ و اشکال هنرهای سنتی خود دارند. در این میان هنر می‌تواند یک نقش مهمی در بازسازی محله داشته باشد و به عنوان یک ابزار در برنامه‌های توسعه در سطح محلی در نظر گرفته شود. فعالیت‌های هنری می‌توانند افراد و گروه‌ها را فعال کنند در اینکه بیشتر مفید باشند، بیشتر درگیر شوند، بیشتر مطمئن باشند و در همکاری با توسعه در سطح محلی بیشتر فعال باشند. به عبارت دیگر هنر می‌تواند به عنوان یک مکانیزم تحریک افراد و توسعه محله‌ای نقش‌آفرینی کند. پروژه‌های هنری می‌توانند یک فهم و سبب‌تری از تفاوت‌های فرهنگی و یک حس قوی‌تر از هویت محله‌ای ایجاد کنند. در برخی کشورها همچون آمریکا حرکتی در برخورد با تصویر نخبگانی از هنر صورت گرفته و بر این نکته تأکید می‌کند که نیاز است سازندگان و مردم به صورت عمومی تشویق شوند که درک کنند هنر یک نقش وسیع‌تری در جامعه دارد. مشارکت افراد و گروه‌های محلی در حوزه هنر می‌تواند باعث بهبود هویت و اعتماد به نفس شود و تعاملات اجتماعی که ناشی از درگیری و مشارکت فعال در برنامه‌های هنری است، در توسعه فرهنگی — اجتماعی در محله‌ها بسیار مؤثر خواهد بود. همچنین فعالیت‌های هنری به

توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور؛ مورد مطالعه مسجد ثامن‌الائمه (7) تهران ۲۰۰۵

عنوان ابزاری هستند که مردم می‌توانند از طریق آن‌ها و با کشف و بیان معضلات اجتماعی مربوط به شخصیت‌ها و اجتماع‌ها، کنترل و وسیع‌تری روی زندگی شان داشته باشند (Kay, ۲۰۰۰, pp. ۴۱۵-۴۱۶). فعالیت‌های هنری فرصت‌هایی برای بیان و لذت شخصی فراهم می‌کنند و در دستیابی به اهداف محله، افزایش حس کارآمدی و اعتماد به نفس اهالی، افزایش توانایی کار با دیگران، افزایش حس جمعی، احساس سودمندی و بهبود تصویر محله بسیار اثرگذار هستند. به‌طور کلی باید گفت هنرها یک نقش ویژه‌ای را بازی می‌کنند در: تشویق مردم به آموزش و به‌کارگیری؛ پشتیبانی از داوطلبان و مشارکت‌کنندگان در توسعه شخصی؛ بهبود تصویر منطقه؛ انسجام اجتماعی و شهروندی فعال؛ فهم مردم محلی از هویت فرهنگی شان؛ و بهبود کیفیت زندگی مردم از طریق خلاقیت فردی و جمعی (Kay, ۲۰۰۰, p. ۴۲۳).

۱-۵. نگاه دینی به توسعه پایدار

توسعه در تفکر و باور دینی یا همان توسعه دین محور بر دو پایه مهم استوار است: ۱- نگاه همه‌جانبه به انسان و ابعاد وجودی او: در این نگاه همه نیازهای انسان اعم از مادی و معنوی، علمی، عاطفی و جسمی و روحی مورد توجه قرار می‌گیرد و این‌گونه نیست که فقط نیازهای مادی مطرح باشد. نکته دیگر اینکه توجه به این نیازها هم به صورت متعادل صورت می‌گیرد نه اینکه لزوماً مساوی باشد. ۲- موقت ندیدن حیات انسانی و نگاه ابزاری به دنیا: در توسعه دین محور، تنها پیشرفت و رشد انسان در این جهان (مادی) مطرح نیست، بلکه این نوع توسعه، زندگی پس از مرگ انسان‌ها را نیز در بر می‌گیرد و توجه ویژه‌ای به آن می‌شود. در نگاه اسلام، حیات انسانی محدود به دوره حضور او در دنیا نیست و انسان دارای حیات جاویدان است و بر اساس زندگی او در این دنیاست که چگونگی زیست اخروی او رقم می‌خورد، به عبارت دیگر دنیا نسبت به آخرت نقش ابزاری دارد (الویری، ۱۳۸۶، ص ۱۰۳).

۱-۶. مسجد متولی اصلی مناسک و ارشاد دینی محله

نگاهی به ماهیت مسجد و کارکردهای این نهاد مذهبی فرهنگی در طول تاریخ نشان

می‌دهد که هویت اصلی مسجد با این موارد پیوند خورده است، به گونه‌ای که برگزاری مراسم و مناسک دینی (نماز، دعا، قرائت قرآن، نیایش، اعتکاف، وعظ، سخنرانی و ...) جزء کارکردهای اصلی آن محسوب می‌شود و مسجد بدون این کارکردها هویت و اصالتی نخواهد داشت و نباید این گونه کارکردها را به دیگر سازمان‌ها و نهادها واگذار کرد. نهاد مسجد همچنین در مؤلفه‌های دیگر فرهنگ محله همچون آموزش، هنر و ادبیات نیز بسیار اثرگذار است ولی در این زمینه‌ها، مسجد متولی اصلی محسوب نمی‌شود. در ادامه ذیل مؤلفه‌های مطرح شده، نقش مسجد در این موارد نیز مورد بررسی قرار خواهد گرفت. نقش و جایگاه مسجد در این معنا از توسعه فرهنگی - اجتماعی محله‌ای، محدود به این کارکردها نمی‌شود و علاوه بر آثار و نتایج این کارکردها، ماهیت، بافت و ویژگی‌های نهاد مسجد به گونه‌ای است که در روند توسعه فرهنگی - اجتماعی محله‌ای و تقویت مؤلفه‌های آن بسیار اثرگذار و نقش‌آفرین خواهد بود. علاوه بر تقویت و تثبیت مؤلفه‌های توسعه فرهنگی - اجتماعی محله‌ای، مسجد در رفع چالش‌ها در این زمینه نیز مؤثر است، چالش‌هایی همچون انزوای افراد، بی‌هویتی، عدم مشارکت، مشکلات خانوادگی، عدم تعلق. لازم به ذکر است تأثیرگذاری و نقش‌آفرینی مسجد در هر کدام از این موارد، منوط به پویایی این نهاد در معنای کلی یعنی امام‌جماعت، نمازگزاران و مسئولین آن می‌باشد، و صرف بنا و ساختمان مسجد در یک محله نمی‌تواند توفیق چندانی حاصل کند، در واقع مسجدسازی یک موضوع است و مسجدپردازی امری مهم‌تر.

۷-۱. مؤلفه‌ها و ابعاد اصلی توسعه فرهنگی - اجتماعی محله‌ای پایدار مسجدمحور

حال با توجه به پیوند مباحث و مؤلفه‌های فرهنگی - اجتماعی توسعه محله‌ای پایدار و کارکردهای مسجد با تمرکز بر کارکردهای فرهنگی - اجتماعی می‌توان مؤلفه‌ها و ابعاد اصلی توسعه فرهنگی - اجتماعی محله‌ای پایدار مسجدمحور را مطرح کرد و ذیل هر کدام از آن‌ها، نقش و جایگاه مسجد و کیفیت تأثیرگذاری آن در هر مؤلفه، تحلیل و بررسی شود. به این ترتیب در جدول زیر در ستون اول مؤلفه‌های فرهنگی - اجتماعی توسعه محله‌ای پایدار ذکر شده و در ستون دوم کارکردهایی از مسجد که به هر یک از

توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور؛ مورد مطالعه مسجد ثامن‌الانمه (7) تهران ۲۰۷

این مؤلفه‌ها مربوط می‌شود، روبه‌روی آن قرار داده شده است. در مرحله بعد، سعی شد هر کدام از مؤلفه‌های ستون اول، در پارادایم و نگاه اسلامی و متناسب با کارکردهای مسجد مورد بررسی قرار گرفته و مفاهیم مشابه یا متناظر با آن‌ها در ستون سوم آورده شود. لازم به ذکر است علاوه بر کارکردهایی از مسجد که مرتبط با مؤلفه‌های ستون اول می‌باشد، مسجد در بعد فرهنگی - اجتماعی، دارای کارکردهای دیگری نیز هست که فراتر از این مؤلفه‌ها می‌باشد، و لذا مؤلفه ناظر به آن‌ها نیز در ستون سوم ذکر شده است.

ابعاد و مؤلفه‌های اصلی توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور	کارکردهای مسجد (با تمرکز بر بعد فرهنگی - اجتماعی)	مؤلفه‌های فرهنگی - اجتماعی توسعه محله‌ای پایدار
مشارکت و تعاون	بستر همکاری و تعاون	مشارکت
	محل شور و مشورت	
	مساعادت در رفع مشکلات	
	افزایش روحیه جمع‌گرایی	
وحدت و همبستگی	مشارکت در آیین‌های مختلف	همبستگی اجتماعی
	زمینه‌ساز وحدت و همبستگی مسلمین	
	محل اجتماع مؤمنین	
	بستر رفع مشکلات	
امر به معروف و نهی از منکر	افزایش پیوندهای اجتماعی (محل دوست‌یابی)	کنترل اجتماعی و امنیت محله‌ای
	اصلاح روابط	
	تقویت هویت دینی	
	افزایش احساس تعهد و مسئولیت نسبت به دیگران و محیط زندگی	
هویت و تعلق محله‌ای	حضور و تجمع قدرتمندانه مومنان	هویت و تعلق محله‌ای
	تأثیر اقامه نماز جماعت	
	شکل‌گیری اجتماع محله‌ای	
	تقویت هویت و تعلق محله‌ای	
اوقات فراغت	هویت‌بخشی معماری مسجد	هویت و تعلق محله‌ای
	زمینه‌ساز آشنایی افراد	
	برگزاری کلاس‌های هنری	

	هنر	تشکیل گروه‌های هنری (تئاتر، سرود و ...)
		سهام داشتن مسجد در پرکردن اوقات فراغت
		برگزاری اردوهای مختلف
نیایشی - ارشادی		برگزاری آیین‌های مذهبی
		ارشاد مردم
		رشد معنوی مردم
		کانون موعظه و پرورش اخلاق
تربیت		آشنایی با فضائل و رذائل اخلاقی
		افزایش شناخت و آگاهی دینی
		ارائه الگوهای تربیت دینی
		برگزاری دوره‌های تربیتی
آموزش		آموزش معارف و علوم دینی (قرآن، احکام و ...)
		آموزش مهارت‌های زندگی
		آموزش علوم کامپیوتر
		برگزاری کلاس‌های کمک آموزشی
ارتباطات و آگاهی‌بخشی		اطلاع یافتن از احوال یکدیگر
		افزایش آگاهی‌های دینی، اجتماعی و سیاسی
		شکل‌دهی به افکار عمومی

۱-۷-۱. مشارکت و تعاون

در فرهنگ اسلامی، تعاون و مشارکت یکی از مؤلفه‌های اصلی جامعه اسلامی و از اصول مهم تحقق توحید اجتماعی محسوب می‌شود. اگرچه دو واژه مشارکت و تعاون، تفاوت‌هایی با هم دارند، ولی همپوشانی زیادی بین آن‌ها وجود دارد به گونه‌ای که در برخی منابع حتی آن‌ها را مترادف هم به کار برده‌اند. در ادبیات اسلامی، مشارکت و تعاون تنها به عنوان یک امر پس‌سنجیده در نظر گرفته نمی‌شود، بلکه یک تکلیف الهی می‌باشد و هر مسلمان از آنجایی که نسبت به جامعه و اطرافیان خود احساس مسئولیت دارد، لذا باید در امور مختلف که به صلاح اجتماع می‌باشد، بر اساس توانایی‌های خود

توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور؛ مورد مطالعه مسجد ثامن‌الائمه (7) تهران ۲۰۹

مشارکت و همکاری و در عمل و اجرای آن نیز رضای خداوند را مد نظر داشته باشد، در واقع هر مسلمانی هم مسئول است و هم صاحب سهم. در صورتی که در ادبیات توسعه محله‌ای اگرچه مشارکت و همکاری به عنوان مهم‌ترین رکن و مؤلفه در نظر گرفته می‌شود ولی بیشتر امری پسندیده محسوب می‌شود.

اوضاع و شرایط کلان شهرها به‌گونه‌ای است که انزوا و تنهایی و عدم مشارکت افراد، یکی از مهم‌ترین معضلات و مشکلات موجود می‌باشد. شهر اسلامی مروج شیوه‌ای از زندگی است که در آن همه افراد در تصمیم‌گیری و اجرای امور به ویژه در سطح محله‌ای مشارکت داشته باشند و مساجد به عنوان میعادگاه چنین مشارکت و تجمعاتی از اهمیت بسزایی برخوردار می‌باشند. مسجد از آن جایی که یک نهاد مردمی است، کاملاً با موضوع مشارکت پیوند و ارتباط دارد و موفقیت و پویایی آن هم در گرو حضور و مشارکت مردم می‌باشد و در آیات و روایات هم، تأکید زیادی بر حضور و رفت و آمد مردم به مسجد شده و ثواب زیادی نیز برای آن در نظر گرفته شده است. مسجد حداقل روزی سه مرتبه عموم افراد محله را فراخوانی می‌کند و روح جمع‌گرایی و نظم‌پذیری را در آن‌ها تقویت می‌کند و با انزواطلبی و روحیه بی‌تفاوتی افراد مبارزه می‌کند. فضای مسجد علاوه بر تشویق روحیه همکاری و تحقق و تشکیل گروه‌های مردم‌نهاد جهت مشارکت در امور و شئون مختلف فعالیت‌های اجتماعی و به خصوص فعالیت‌های دینی، زمینه تجربه آن را هم در خود فراهم می‌کند.

حضور همه‌روزه افراد محله در مسجد فرصت مناسبی را فراهم می‌کند تا آنان در جریان مشکلات و نیازمندی‌های فردی و اجتماعی یکدیگر قرار گیرند و در حد توان خویش در راستای رفع آن همکاری و همیاری نمایند. در واقع «مسجد پایگاه انواع و اقسام فعالیت‌های اجتماعی است؛ یعنی وقتی ما مردم را گرد این محور جمع کردیم، از آن‌ها چه می‌خواهیم. یکی از چیزهایی که می‌خواهیم این است که به فعالیت‌های اجتماعی بپردازند. در جامعه اسلامی همه آحاد وظیفه دارند، مسئولیت دارند، باید کار انجام بدهند؛ کار برای پیشرفت جامعه، کار برای امت. بنابراین اینجا محل پمپاژ فکرها و پراکندن وظایف مختلف و کشاندن مردم به کارهای گوناگون است».^۵ نکته دیگری که می‌توان در رابطه با نقش مسجد در تعاون و مشارکت مردم محله مطرح کرد این است

که زمانی که انگیزه انجام کاری، رنگ الهی به خود بگیرد، در تثبیت روابط ایجاد شده، نقش کلیدی خواهد داشت و انتظار بر آن است که مشارکت و تعاون اجتماعی برآمده از چنین نهادی (مسجد) که بر محوریت رابطه با خداست، کارکردی مناسب‌تر و کارا تر از عضویت و مشارکت در سایر مراکز محله ساز (انجمن، فرهنگسرا، سرای محله و...) داشته باشد (نظرپور و منتظری مقدم، ۱۳۸۹، ص ۷۰).

۱-۷-۲. وحدت و همبستگی اجتماعی

مفهوم وحدت با توافق و مفهوم همبستگی متلازم بوده و یک رابطه لازم و ملزوم را با یکدیگر دارا می‌باشند (سپهر، ۱۳۸۷، ص ۱۳). وحدت فرهنگی — اجتماعی در جامعه اسلامی مبتنی بر اصول خاصی است از جمله وحدت عقیده یا ایدئولوژیک (اعتقاد اسلامی بر محور خدا و یکتاپرستی) و اخوت (برادری دینی) (باهنر، ۱۳۸۳، ص ۸۸). مفهوم وحدت و همبستگی اجتماعی در اسلام اگرچه با معادل آن در ادبیات توسعه محله‌ای همپوشانی‌هایی دارد ولی بسیار گسترده‌تر و عمیق‌تر مطرح شده و عوامل ایجادکننده آن، جزء تکالیف فرد مؤمن محسوب می‌شوند نه اینکه به صرف اینکه امری پسندیده است، به آن اعتقاد داشته باشد و آن را انجام دهد، در واقع برای آن‌ها ضمانت اجرایی مطرح است و با نیت رضای الهی صورت می‌گیرند. سید قطب، در خصوص همبستگی اجتماعی ناشی از اسلام، به این نکته اشاره می‌کند که این همبستگی همراه با تألیف قلوب بوده، و این نوع همبستگی و اتحاد از عمق قابل توجهی برخوردار و ماندگاری آن بیش از انواع دیگر است (سید بن قطب، ج ۴، ص ۲۲۲؛ به نقل از حسامی، ۱۳۹۰، ص ۳۵).

شکل‌گیری اجتماع محله‌ای مؤمنین در مسجد یکی از مهم‌ترین کارکردهای مسجد در این زمینه (وحدت و همبستگی محله‌ای) می‌باشد. برای عضویت در این اجتماع هیچ‌گونه محدودیتی وجود ندارد و این اجتماع با طبقات و اقشار مختلف محله هم در ارتباط می‌باشد. اجتماع‌ها و گروه‌های دوستی ایجاد شده در مسجد به گونه‌ای است که اعضای آن‌ها در خیلی از مسائل و موضوعات با هم همسو و هم‌عقیده و هم‌فکر هستند و روابط صمیمانه‌ای بین آن‌ها برقرار است و در مسائل مختلف به همدیگر کمک

می‌کنند و از این طریق خرده فرهنگی را با هم ایجاد می‌کنند که سبب ایجاد نوعی همبستگی در فضای محله می‌شود. برگزاری آیین‌های مذهبی و گردهم‌آیی‌هایی که عمدتاً به صورت خودجوش و غیر رسمی در قالب برپایی نمازهای یومیه، برگزاری مراسم عزاداری، اعیاد و جشن‌های مذهبی انجام می‌گیرد، سبب تقویت تعاملات می‌شود. همچنین افراد روزی چند بار در مسجد یکدیگر را ملاقات می‌کنند و از احوال یکدیگر جويا می‌شوند. به تدریج این دیدارهای روحانی موجب ارتباط محکمی می‌شود که روح اخوت و برادری را در جمع اهالی محله تقویت می‌کند و نسبت به یکدیگر احساس تعهد و مسئولیت می‌کنند. در نتیجه از کمبودها، گرفتاری‌ها و امکانات یکدیگر آگاه می‌شوند و به یاری یکدیگر مشکلات و احتیاجات افراد نیازمند را تأمین می‌کنند. از این طریق روحیه تعاون در بین آن‌ها شکل گرفته و به دنبال آن پیوندهای اجتماعی نیز تقویت می‌شود. این نوع تعاملات و همبستگی‌های برآمده از ارتباطات آیینی، سرمایه‌ای برای برنامه‌ریزی محله‌ای به دنبال دارد که در اماکن دیگری همچون پارک‌ها و فرهنگسراها که از عوامل محله‌ساز محسوب می‌شوند، یافت نمی‌شود. رفع و اصلاح اختلافات ایجاد شده در بین اهالی محله یکی دیگر از کارکردهای مسجد در زمینه افزایش همبستگی محله‌ای می‌باشد.

۱-۷-۳. امر به معروف و نهی از منکر

از مهم‌ترین و اساسی‌ترین تکالیف اجتماعی مؤمنان، امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد که از جایگاه بسیار رفیعی در اسلام برخوردار است (شریک، ۱۳۸۴، ص ۱) از مهم‌ترین نتایج و آثار امر به معروف و نهی از منکر در معنای کلی‌اش، تأمین امنیت و کنترل اجتماعی می‌باشد که این در سطوح خردتر همچون محله بسیار قوی‌تر و شدیدتر می‌باشد. افزایش تعاملات و ارتباطات در بین اعضای محله، نوعی نظام هنجاری را در بین آن‌ها شکل می‌دهد که مانع از بروز رفتارهای نابهنجار توسط افراد می‌شود، چرا که نظارت دیگران بر خود را احساس می‌کنند. انجام مناسک و مراسم جمعی دینی به خصوص نماز جماعت در مسجد، از جمله مواردی است که در تأمین امنیت محله بسیار تأثیرگذار است. این‌گونه اعمال و فعالیت‌های مذهبی از دو بعد قابل بررسی است.

بعد درونی آن که مربوط به تأثیرات انجام این گونه اعمال بر رفتار و کردار فاعلان آن‌هاست که جنبه اصلاحی دارد و منجر به کاهش نابهنجاری‌ها و اعمال ناشایست می‌شود. در بعد بیرونی هم حضور قدرتمندانه مؤمنین در آیین‌ها و مناسک مذهبی مسجد محله، فضا و جو خاصی در محله ایجاد می‌کند که زمینه هنجار شکنی و انجام اعمال ناشایست را تا حدودی کاهش می‌دهد. فعالیت‌های مذهبی و عملیات ارشاد دینی که به صورت مستمر در مسجد انجام می‌شود، در تقویت هویت دینی اهل مسجد بسیار تأثیرگذار خواهد بود و این در حالی است که دین و معنویت بزرگ‌ترین مانع جرم و جنایت هستند که ضمانت اجرایی بالایی دارند.

مساجد زمینه آشنایی اهالی محله را با همدیگر فراهم می‌آورند و این آشنایی در فضای محله، محل‌های کسب و کار و طی تعاملات اجتماعی عمیق‌تر می‌شود. آشنایی افراد یک محله و برقراری شبکه گسترده تعاملات و روابط بین فردی باعث شکل‌گیری نوعی «نظارت همگانی» در سطح محله می‌شود که بدون نیاز به مراجع دولتی و رسمی تأمینی و نظارتی زمینه بروز هنجارها و جرایم اجتماعی را از بین می‌برد.

۱-۷-۴. هویت و تعلق محله‌ای

یکی از عوامل مهم در شکل‌گیری هویت محله، فضاهای عمومی است که از دو نقطه نظر کالبدی و ادراکی و اجتماعی بسیار مهم می‌باشند. محله به عنوان یک کلیت، برای هویت‌مندی نیاز به اجزای هویتی چون تمرکز، قلمرو، عرصه درونی و بیرونی و شناسایی دارد و فضاهای عمومی به جهت مکان شدن خود، نقش مؤثری در شکل‌گیری و تقویت این اجزا در محلات ایفا می‌کنند. در بعد اجتماعی نیز این فضاها به واسطه تسهیل تعاملات اجتماعی، همگرایی افراد و گروه‌های مختلف و فراهم کردن بستر فعالیت‌ها و اتفاقات گوناگون، در شکل‌گیری و تقویت هویت فردی و جمعی، تعلق مکانی، خاطرات جمعی و تقویت حوزه عمومی در محلات مؤثر می‌باشند (ماجدی و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۴۴). مسجد نیز به عنوان یک فضای عمومی از چنین ویژگی‌هایی برخوردار است و در برخی موارد تأثیرات و نقش‌آفرینی آن (مثل کیفیت و سطح تعامل و ارتباطات افراد) بسیار قوی‌تر و عمیق‌تر از سایر گونه‌های فضاهای عمومی (همچون

توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور؛ مورد مطالعه مسجد ثامن‌الائمه (7) تهران ۲۱۳

سرای محله و فرهنگسرا و پارک) می‌باشد. در بعد کالبدی، معماری اکثر مساجد به‌گونه‌ای است که از ویژگی‌ها و خصائص ویژه‌ای برخوردار است که در هویت‌بخشی به محلات بسیار تأثیرگذار می‌باشد. مسجد نه‌تنها مرکز مبادلات فرهنگی و اجتماعی محله می‌باشد، بلکه معماری و سازماندهی فضایی آن را نیز تحت‌الشعاع خود قرار داده و ساختمان آن نسبت به فضاهای مجاور از نوعی تمایز و هویت برخوردار می‌باشد. در بعد اجتماعی هم فضای مسجد زمینه تعامل و ارتباطات بیشتر اهالی محله را فراهم می‌کند و سبب می‌شود در امور زیادی همیاری و مشارکت داشته باشند که این خود از عوامل مؤثر در افزایش تعلق به محله و محیط زندگی می‌باشد. همچنین مسجد به افراد موقعیت و پایگاه اجتماعی می‌دهد و از این جهت در هویت‌بخشی افراد نقش مهمی دارد. شناخته شدن فرد به عنوان یک فرد «مسجدی» گویای همین مطلب است. یکی دیگر از نقش‌ها و کارکردهای مهم مسجد در تقویت هویت و تعلق محله‌ای، حفظ، اعتلاء و انتقال میراث غیرمادی خرده‌فرهنگ‌ها و اجتماع‌های محله‌ای است. در اغلب محلات آداب و رسوم، آیین‌ها و هنجارهای خاصی وجود دارد که به سبب آن‌ها از نوعی تشخیص و تمایز فرهنگی برخوردار می‌شوند و بر همین اساس سعی در حفظ و اعتلای آن‌ها دارند.

۱-۷-۵. اوقات فراغت

اوقات فراغت و چگونگی گذراندن آن، یکی از مؤلفه‌های مهم فرهنگ هر جامعه‌ای محسوب می‌شود. مساجد محله در این زمینه نیز بسیار اثرگذار می‌باشند و سهم قابل توجهی از اوقات فراغت کسانی که با مسجد در ارتباط می‌باشند، به مسجد و امورات مسجد اختصاص دارد. بسیار مشاهده می‌شود که افراد محله در اوقات فراغت مشغول فعالیت‌هایی همچون تعمیرات مسجد، فراهم کردن تدارکات و شرایط برگزاری مراسم و مناسک‌های مذهبی مسجد می‌شوند. برخی دیگر در فعالیت‌های جانبی مسجد همچون شورای حل اختلاف مساجد، صندوق قرض‌الحسنه، کتابخانه مسجد و فعالیت می‌کنند. علاوه بر این اغلب مساجد به‌طور ویژه برای اوقات فراغت قشر نوجوان — به خصوص در ایام تابستان — برنامه‌های ویژه‌ای دارند، از جمله: برگزاری

کلاس‌های ورزشی (استخر، فوتبال و ...)، اردوهای زیارتی-سیاحتی، برگزاری مسابقات مختلف و ... باید اشاره کرد که بسیاری از مساجد علاوه بر انجام فعالیت‌هایی جهت پرکردن اوقات فراغت و نیز درگیر کردن افراد محله با امور مسجد، در رشد و ارتقاء حوزه‌هایی همچون هنر، ادبیات و ورزش در سطح محله نیز نقش‌آفرینی کرده و زمینه بروز خلاقیت‌ها و مهارت‌های افراد در این حوزه‌ها را فراهم می‌کنند. نمونه‌هایی از این فعالیت‌ها عبارتند از: تهیه نشریه و پوستر، تهیه کلیپ و فیلم‌های کوتاه، برگزاری کلاس‌ها و مسابقات ادبی هنری همچون سرود و تواشیح، نقاشی، خطاطی، تئاتر، داستان‌نویسی و ...

۱-۶-۷. نیایشی (عبادی) - ارشادی

مهم‌ترین مؤلفه مطرح در توسعه فرهنگی — اجتماعی محله‌ای پایدار مسجدمحور، مربوط به همین نیازها و استعدادها معنوی می‌باشد، چرا که ماهیت مسجد با این ابعاد پیوند خورده است. مسجد مهد ارتباط با خدا، پایگاه ذکر و خدا یادآوری و آرامش بخش از سان می‌باشد. در پژوهش‌های مختلف پیرامون مسجد و کارکردهای آن، جنبه عبادی و نیایشی آن به عنوان مهم‌ترین کارکرد برای این نهاد دینی در نظر گرفته شده است. حال با توجه به چنین کارکردهایی که مسجد دارد، می‌توان مساجد محلی را به عنوان متولی اصلی انجام مناسک و مراسم عبادی جمعی و همچنین عملیات ارشاد دینی در هر محله‌ای در نظر گرفت. تا حد زیادی ظهور و بروز دین در هر محله‌ای از طریق مساجد صورت می‌گیرد. انجام چنین فعالیت‌هایی در مسجد (نماز، دعا، نیایش، وعظ و سخنرانی، مراسم‌های شب‌های قدر و اعتکاف و ...) در رشد معنوی اهالی محله و ایجاد جو و فضای معنوی در محله بسیار مؤثر می‌باشد. این‌گونه کارکردها جدای از اینکه فی‌نفسه اولویت داشته و رشد معنوی را در سبب می‌شود، آثار و نتایج مختلف دیگری را نیز به همراه دارد. در تبیین نقش و کارکرد مسجد در زمینه بعد نیایشی — ارشادی در سطح محله باید این مطلب را خاطر نشان کرد که واگذاری چنین اموری به نهادها و مراکز دیگر نه تنها اثر و نتیجه مطلوب را نخواهد داشت، بلکه آسیب و لطمه‌ای جبران‌ناپذیر به این نهاد دینی وارد می‌آورد. مقام معظم رهبری نیز ضمن بی‌بدیل دانستن

نقش مسجد در جامعه، می‌فرماید: «هر چه بتوانید در مورد مساجد کار بکنید، خیلی خوب است. مسجد، کانون دین است. الان هم همین است. هیچ چیزی جای مسجد را پر نمی‌کند... مساجد است که فضا را فضای دینی نگه می‌دارد و معارف را از نسلی به نسل دیگر منتقل و با دین آشنا می‌کند».^۷

۱-۷-۷. تربیت

اگرچه خانواده و مدرسه دو نهاد مؤثر در تربیت افراد محسوب می‌شوند، ولی نباید از نقش نهاد مسجد در این زمینه - به خصوص تربیت دینی - غافل شد. افراد محله - به خصوص نوجوانان و جوانان - با حضور در مسجد با فضائل و رذایل اخلاقی و راه‌های متجلی شدن به فضائل و دوری جستن از رذائل و زشتی‌ها آشنا می‌شوند و این خود نقش مهمی در رشد و تقویت اخلاق فردی و اجتماعی در سطح محله خواهد داشت. زمانی که تعاملات و ارتباطات افراد مبتنی بر اخلاق اسلامی صورت گیرد، علاوه بر ایجاد صمیمیت و همدلی بین اهالی، از بروز بسیاری از تنش‌ها و برخوردهای اجتماعی در سطح محله نیز جلوگیری می‌شود. همچنین مسجد با ایجاد آشنایی و زمینه‌سازی پیوند فرد با نخبگان و افراد صالح محله، بستر مناسبی برای پرورش و تربیت روحی و اجتماعی وی فراهم می‌کند. یکی از مشکلات کنونی محله‌ها و شهرها، انزوایی و جمع‌گریزی افراد است که منجر به بروز معضلات دیگر برای افراد و اجتماع خواهد شد. مساجد هر محله با فراخوانی پیوسته اهالی به جمع، روح جمع‌گرایی و نظم‌پذیری را در آن‌ها تقویت می‌کنند. اضافه بر این با مشارکت افراد محله در فعالیت‌های گوناگون مسجد (مثل برگزاری مراسم، فعالیت‌های فرهنگی) حس مسئولیت‌پذیری و کار جمعی در آن‌ها تقویت می‌شود. فضا و بستر مسجد نیز به گونه‌ای است که زمینه بروز خلاقیت‌ها و شکوفا شدن استعدادها و مهارت‌های افراد - به خصوص قشر نوجوان و جوان - محله را فراهم می‌کند.

۱-۷-۸. آموزش

آموزش معارف و علوم دینی به اهالی محله مهم‌ترین کارکرد مسجد در این زمینه است.

برای مثال برگزاری کلاس‌های آموزش قرائت و تفسیر قرآن، احکام، عقاید اسلامی نمونه‌هایی از این موارد است. البته بسیاری از مساجد علاوه بر آموزش معارف و علوم دینی، با برگزاری کلاس‌های درسی تقویتی برای نوجوانان، نقش مهمی در ارتقای سطح سواد افراد محله دارند و بسیاری از مشکلات علمی بچه‌هایی را که با مسجد در ارتباط هستند، رفع می‌کنند. این کارکرد مسجد به خصوص در محله‌هایی که مدارس عملکرد مطلوب و مناسبی ندارند، بسیار حائز اهمیت است. تشکیل گروه‌های مطالعاتی در زمینه‌های مختلف، احداث کتابخانه در مسجد محله و ترویج فرهنگ کتابخوانی از طریق برگزاری مسابقات کتابخوانی در بین اهالی محله، از دیگر کارکردهای مسجد در حوزه آموزش در سطح محله می‌باشد. در برخی مساجد نیز، برنامه و کلاس‌های آموزشی در حوزه‌هایی همچون سلامت و بهداشت، مسائل مربوط به خانواده و ازدواج، کامپیوتر، آموزش‌های نظامی و ... وجود دارد. از این نظر مسجد به عنوان پایگاهی برای انتقال این نوع آگاهی‌ها و دانش‌ها محسوب شده و نقش مهمی در افزایش اطلاعات و آگاهی‌های عمومی اهالی محله خواهد داشت.

۱-۷-۹. ارتباطات و آگاهی بخشی

مسجد از طریق اذان روزانه اهالی و ساکنین محله را برای حضور و تجمع جهت انجام فرائض فرا می‌خواند که تشکیل چنین اجتماعی در مسجد ثمرات و نتایج خاص خود را نیز به دنبال خواهد داشت. مسجد محل اطلاع یافتن افراد از اوضاع یکدیگر و همچنین آگاهی از اخبار محله و شهر است و این بیانگر این است که مسجد ماهیتاً از یک جنبه ارتباطی و رسانه‌ای برخوردار می‌باشد. در شرایط کنونی با توجه به تعدد وسایل ارتباط جمعی و وسعت نفوذ آن‌ها در زندگی مردم، شاید این جنبه مسجد کارکرد وسیعی نداشته باشد ولی با این وجود نقش مسجد در نشر اخبار و اطلاعات مربوط به اهالی و اوضاع محله بسیار قابل توجه است، برای مثال اطلاع‌رسانی در رابطه با بسیاری از تجمعات و وقایعی که در سطح محله قرار است رخ دهد، از طریق مسجد صورت می‌گیرد. علاوه بر این مسجد می‌تواند در تنویر افکار عمومی نسبت به موضوعات و مسائل مختلف روز، نقش داشته باشد و مبتنی بر معارف و آموزه‌های دینی، جنبه‌ها و

این پژوهش روش تحقیقی کیفی مورد استفاده قرار گرفته و در گردآوری اطلاعات نیز برای تدوین مطالب و مبانی نظری، روش کتابخانه‌ای مورد استفاده قرار گرفته و نه مؤلفه مشارکت و تعاون، وحدت و همبستگی اجتماعی، امر به معروف و نهی از منکر، هویت و تعلق محله‌ای، اوقات فراغت، نیایشی - ارشادی، تربیت، آموزش و ارتباطات و آگاهی‌بخشی به عنوان مؤلفه‌های اصلی توسعه فرهنگی اجتماعی محله‌ای پایدار مسجد محور استخراج شده و در قسمت میدانی هم جهت بررسی مسجد ثامن‌الائمه (ع) از منظر تأثیرگذاری در توسعه محله‌ای پایدار، از روش‌ها و تکنیک‌های مختلف جمع‌آوری اطلاعات مثل مصاحبه و مشاهده مشارکتی استفاده شده است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از کدگذاری باز در روش نظریه‌پردازی داده بنیاد استفاده شده و محقق داده‌های حاصل از مشاهده مشارکتی و همچنین مصاحبه‌های صورت گرفته را متناسب با هر کدام از مؤلفه‌های به‌دست آمده، با عنوان نکات کلیدی در جدولی ارائه و کدگذاری کرده است.

در رابطه با انتخاب مسجد ثامن‌الائمه (ع) به عنوان مورد مطالعه این تحقیق، باید به این نکته اشاره کرد که قطعاً مساجد بزرگ‌تر و قوی‌تری از این مسجد از نظر تأثیرگذاری در سطح محله، در شهر تهران موجود بودند ولی به چند دلیل این مسجد انتخاب شد: اول اینکه این مسجد علی‌رغم محدودیت‌های مختلف مکانی و تجهیزاتی، در منطقه شهرک غرب تأثیرگذار و مؤثر بوده است، ثانیاً رویکرد و فعالیت‌های فرهنگی این مسجد در محدوده خود معروف می‌باشد که این در فضای فرهنگی - اجتماعی خاص شهرک غرب، حائز اهمیت می‌باشد، ثالثاً ویژگی مهم مسجد ثامن‌الائمه (ع)، این است که امام جماعت، محور و مدیر مسجد محسوب می‌شود، در صورتی که خیلی از مساجد حتی فعال از این ویژگی بی‌بهره هستند. دلیل دیگر در انتخاب این مسجد به عنوان مورد مطالعه تحقیق حاضر، سهولت دسترسی به مسجد و افراد و مسئولین آن بود.

۳. مورد مطالعه

۳-۱. معرفی مسجد ثامن‌الائمه (ع)

مسجد ثامن‌الائمه (ع) یکی از مساجد شمال غرب تهران می‌باشد که در شهرک قدس

(غرب)، بلوار شهید دامن قرار گرفته که جزء محله درختی محسوب می‌شود. این محله از شمال به بزرگراه نیایش، از جنوب به بلوار پونک باختری، از شرق به بلوار شهید پاک نژاد و از غرب به رودخانه فرحزاد محدود می‌شود. این محله از جمله محله‌هایی است که بعد از انقلاب شکل گرفته و جزء محلات تازه تأسیس تهران است که عمر آن به کمتر از ۳۰ سال می‌رسد. دوره سی ساله اخیر را می‌توان دوره توسعه سریع و گسترده ناحیه شمال غرب تهران نامید. تحولات ناشی از انقلاب، جنگ و آثار آن، پیدایش گروه‌های جدید اجتماعی و درآمدی، آغاز تحولات در عرصه کالبدی و توسعه شبکه شهری، مطلوبیت سکونتی در اراضی شمال تهران را افزایش داد. از جمله عواملی که بی‌تأثیر بر توسعه محله نبوده است باید به عوامل زیر اشاره کرد:

خوش آب و هوا بودن منطقه، شیب مناسب، چشم‌اندازهای مناسب به کوه و شهر، توسعه اقتصادی و رشد مهاجرت به شهر، برنامه‌ریزی توسعه شهری و محوریت توسعه به سمت شمال غرب و غرب، انقلاب و حضور مستقیم مردم و نهادها در امر تملک و توسعه شهری. هسته اولیه محله را باید حد فاصل بلوار پاک نژاد و بلوار فرحزادی دانست. بیشتر محله در گذشته باغ بوده است. از نظر اجتماعی نیز قوم خاصی در محله زندگی نمی‌کند، بلکه از تمامی اقوام ایرانی در محله ساکن هستند.^۱ بر اساس صحبت‌ها و گفته‌های هیئت امان و اهالی، این مسجد قبلاً حسینیه آیت‌الله سعیدی بوده و در دهه ۷۰ صیغه مسجد توسط آیت‌الله مهدوی کنی (؛ خوانده شده و از آن موقع به بعد به مسجد ثامن‌الائمه (7) معروف می‌شود. البته باید به این نکته اشاره کرد که قبل از این هم، در همان حسینیه نیز کارکردهای مسجد مثل نماز جماعت و برگزاری مراسم مذهبی و ... وجود داشته ولی در قالب مسجد نبوده است. این مسجد از زمان تأسیس جزء فعال‌ترین مساجد منطقه شهرک قدس بوده و تاکنون این وضعیت حفظ شده است. مهم‌ترین رکن این مسجد، امام جماعت آن یعنی جناب حجت‌الاسلام سید مصطفی میرلوحی می‌باشد که از سال ۱۳۷۶ امام جماعت مسجد را برعهده دارند. شخصیت حوزوی — دانشگاهی و مردمی بودن ایشان و برخورد صمیمی با جوانان و اهالی محله، از مهم‌ترین عوامل موفقیت و تأثیرگذاری مسجد در محله بوده است. اگرچه مسجد ثامن‌الائمه (7) برنامه‌ها و فعالیت‌های مختلفی برای نمازگزاران و اهالی محله دارد ولی بخش قابل توجهی از این

۲۲۰. دین و ارتباطات، سال بیست و چهارم، شماره دوم (پیاپی ۵۲) پاییز و زمستان ۱۳۹۶

برنامه‌ها مختص قشر جوان و نوجوان محله است و مسجد سعی کرده با تمرکز بر این قشر، بتواند در سطح محله اثرگذار باشد. بر همین اساس حضور نوجوانان در این مسجد بسیار پررنگ می‌باشد. یکی از مهم‌ترین برنامه‌های مستمر مسجد حلقه‌های صالحین است که برای قشر نوجوان (۱۱ تا ۱۶ سال) در قالب کانون انتظار برگزار می‌شود.

۲-۳. مؤلفه‌های توسعه فرهنگی اجتماعی محله‌ای پایدار مسجد ثامن الائمه (۷)

در این قسمت داده‌های حاصل از مشاهده مشارکتی و همچنین مصاحبه‌های عمیق صورت گرفته، متناسب با هدف تحقیق دسته‌بندی و مضامین اصلی آن‌ها استخراج شده و این مضامین مبتنی بر مؤلفه‌ها و ابعاد اصلی توسعه فرهنگی - اجتماعی محله‌ای پایدار مسجد محور - که قبلاً توضیح داده شد - طبقه‌بندی شده است.

۳-۲-۱. نیایشی - ارشادی

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۱	علاوه بر نماز جماعت، دعا و نیایش و فعالیت‌های عبادی و مراسم‌های مذهبی (اعیاد و عزاداری‌ها) کاملاً در این مسجد محوریت دارد و پویا می‌باشد. حاج آقا متناسب با ایام و مناسبت‌های مختلف اعمال را بیان کرده و دعاهايش را می‌خواند، یا نمازهایی را بین دو نماز بلند می‌خواند که مردم بخوانند، یا سخنرانی و روضه‌ای دارند و مداحی هم از همان بچه‌های مسجد است.	محوریت مناسک و مراسم نیایشی در مسجد
۲	مسجد ثامن به علت فضای محدودی که دارد، امکان برگزاری مراسم اعتکاف در آن وجود ندارد ولی در بقیه موارد (مراسم و مناسک مذهبی) کاملاً مسجد فعال است.... بعضی اوقات که بعد از اذان به مسجد می‌رسیدم، دیگر جایی وجود نداشت تا نماز بخوانم و مسجد پر شده بود.	فعال بودن مسجد در بعد نیایشی (تنوع برنامه‌ها)
۳	در مراسمات مسجد اصولاً دو تا رویکرد دارد. یکسری مراسمات هستند که اهمیت زیادی دارند مثل جشن نیمه شعبان، مثل هفته دفاع مقدس، میلاد امام رضا (۷) و ... که این مراسم‌ها خیلی بزرگ و باشکوه برگزار می‌شود مثل نیمه شعبان که حتی در بیرون از مسجد برگزار می‌شود که هم شاد بوده و هم معنویت دارد. مولودی‌خوانی و کف‌زنی و ... در هفته دفاع مقدس هم با آوردن راویان مطرح کشوری، دیدار از خانواده‌های	

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
	<p>شهادت، رفتن بر سر مزار شهدا و ... و فضای مسجد هم تا حدودی تغییر می‌کند و فضاسازی به صورت مختصر ایجاد می‌شود. این جودهی در سطح کل آن منطقه اتفاق می‌افتد.</p> <p>در محرم‌ها و فاطمیه هم که مراسم اصلی وجود دارد و برگزار می‌شود. سخنرانی حاج آقا و مداحی داریم. دسته‌های عزاداری نیز در سطح محله داریم. در مناسبت‌های مختلف هم که نماز و دعای خاص دارد مثل دهه اول ذی حجه که نماز دارد، اول حاج آقا ثواب و کیفیتش را می‌گویند و بعد هم بلند می‌خوانند که اگر کسی خواست، بخواند. یک شب هم حلقه قرآنی برقرار است و نکته تجویدی و تفسیری را مطرح می‌کنند. احیای نیمه شعبان هم قبل از اینکه رایج شود، در مسجد ثامن بوده است.</p>	
۴	<p>مسجد از این لحاظ به لطف حضور حاج آقا میرلوحی کاملاً فعال است. ما برنامه‌های ثابت هفتگی همچون دعای توسل در سه شنبه‌ها، زیارت عاشورا صبح پنجشنبه‌ها، دعای کمیل، یکشنبه‌ها حلقه قرآنی برای بزرگسالان که حاج آقا هم حضور دارند و به نوعی حلقه صالحین بزرگسالان می‌باشد، جمعه شب‌ها هم زیارت آل یاسین هست. برنامه‌های مناسبتی نیز همچون ایام محرم، فاطمیه، ماه رمضان و ... هم که برنامه‌های خاص خودش را داریم. علاوه بر این احیاء نیمه شعبان، اعمال ليله الرغائب و دحو الارض و ... نیز در مسجد کاملاً صورت می‌گیرد و اجرا می‌شود. هر سه وعده هم نماز برگزار می‌شود.</p>	<p>اهتمام زیاد امام جماعت به مناسک عبادی</p>
۵	<p>سخنرانی و وعظ و خطابه که مرتب از جانب حاج آقا در مسجد وجود دارد متناسب با مناسبت‌های مختلف و جلسات اخلاقی به این عنوان وجود ندارد ولی حاج آقا در ضمن سخنرانی‌هایش به این مسائل نیز می‌پردازد.</p>	<p>خطابه و سخنرانی به مناسبت‌های مختلف</p>
۶	<p>بسیاری از دوستان من بودند که با حضور در مسجد و شرکت در مراسم و فعالیت‌های مذهبی، کاملاً دگرگون شدند و خودشان بیان می‌کنند که مسجد زندگی ما را دگرگون کرد</p>	<p>رشد معنوی افراد محله</p>
۷	<p>فضای مسجد و اعمال عبادی نه تنها در روحیه و معنویت بچه‌ها تأثیر گذاشته، بلکه حتی این تأثیر در خانواده‌های آن‌ها نیز نفوذ کرده و مواردی بوده که حتی والدین بچه‌ها نیز مسجدی و نمازخوان شده‌اند.</p>	
۸	<p>برخی از نوجوانان از فضای مدرسه به مسجد جذب می‌شوند و فضای گروهی که در مدرسه دارند، به واسطه حضور در مسجد و انجام اعمال</p>	

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۹	عبادی، تقویت می‌شود و جنبه معنوی به ارتباطات خود می‌بخشند و در واقع این ارتباطات در مسجد مستحکم‌تر می‌شود.	
	به گفته والدین بسیاری از نوجوانان، از موقعی که فرزندان آن‌ها وارد گروه‌های مسجدی شده‌اند و در برنامه‌ها و فعالیت‌های مسجد مشارکت کرده‌اند، در خانه اخلاقشان بهتر شده و به آداب دینی مانند نماز و روزه مقیدتر شده‌اند.	

۲-۲-۳. وحدت و همبستگی

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۱	اینکه مسجد پویا و فعال است و مراسم‌های خوبی برگزار می‌کند و بچه‌های اهالی محله نیز در مسجد حاضر می‌شوند و همکاری می‌کنند و رشد می‌کنند، یک حالت صمیمیتی را بین اهالی ایجاد می‌کند.	ایجاد صمیمیت و محبت
۲	باور کنید بچه‌های بسیج و مسجد مثل بچه‌های خود من هستند و من واقعاً این‌ها را دوستشان دارم. من از این بچه‌ها چیزهایی دیده‌ام مثل کتک خوردنشون در جریان ۸۸ که واقعاً مثل بچه خودم برای این‌ها گریه کردم. حاج آقای میرلوحی نیز همین‌طور.	
۳	با رفت و آمد و ملاقات‌هایی که بین بچه‌ها به صورت مستمر انجام می‌شود، علاقه و علقه و محبت خاصی بین آن‌ها شکل می‌گیرد.	
۴	در این فضای دوستی داخل مسجد، افراد مشکلاتشان را به یکدیگر می‌گویند، یا در خواست کمک می‌کنند از بقیه و بقیه هم احساس مسئولیت می‌کنند در جهت رفع مشکل آن فرد. مثلاً خود من چون عربی‌ام قوی بود، برای خیلی از بچه‌ها عربی را تدریس می‌کردم و آن‌ها را تقویت می‌کردم.	احساس مسئولیت نسبت به یکدیگر
۵	بین بچه‌های بسیج و کانون این احساس و مسئولیت و کمک به یکدیگر بسیار زیاد و با قوت وجود دارد. به واسطه ارتباطات عمیقی که بچه‌ها با هم دارند، اگر مشکلی پیش بیاید مثل مشکل مالی و ...، بچه‌ها کاملاً خودشان را مسئول می‌دانند و سعی می‌کنند به همدیگر کمک کنند و از آن طرف بچه‌ها این مشکلات را با همدیگر مطرح می‌کنند و از هم کمک می‌خواهند، چون با هم خیلی راحت هستند. یعنی با اینکه من هم‌کلاسی هم دارم که سال‌های بیشتری را هم با هم گذرانده‌ایم ولی در این موارد به دوستان مسجدی‌ام مراجعه می‌کنم. مثلاً اخیراً یکی از بچه‌ها پدر بزرگش فوت کرده بود که بچه‌ها کلاً	

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
	مراسم را برگزار کردند. یعنی احساس تعلق نسبت به گروه رفقای مسجدی کاملاً احساس می‌شود.	
۶	با رفت و آمدهای مختلف بین افراد و ملاقات‌هایی که در مسجد به صورت مرتب صورت می‌گیرد، یک دوستی‌ها و محبت‌هایی بین آنها شکل می‌گیرد و حلقه هم موجب تشدید این قضیه می‌شود. مثلاً افراد مختلفی دیده می‌شوند که در فضای مسجد با هم دوست شده‌اند با اینکه از لحاظ سکونت هم نزدیک هم نیستند و در یک حلقه قرار گرفته‌اند و مثل این است که از کوچکی این‌ها با هم بزرگ شده‌اند.	
۷	فضا و بستر مسجد برای دوست‌یابی بسیار خوب و ایده‌آل است و این را من خودم به عینه دیدم. یعنی در مسجد می‌توان دوست‌های بسیار خوبی پیدا کرد و زمانی که این دوستی‌ها و رفاقت‌ها بر محور مسجد شکل می‌گیرد در هدایت و جهت‌دهی صحیح به زندگی اشخاص بسیار مؤثر خواهد بود. یعنی مسجد قوت خاصی به دوستی‌ها می‌دهد.	تقویت پیوندهای اجتماعی
۸	از جهت دیگر هم مشاهده شده که به واسطه رفاقت بچه‌ها و افراد، خانواده‌های آنها نیز با هم آشنا شده و روابط خانوادگی نیز بین آنها ایجاد می‌شود. حتی این آشنایی و ارتباط منجر به ازدواج‌هایی نیز بین این خانواده‌ها شده که عقد آنها هم توسط امام جماعت مسجد خوانده شده.	
۹	بارها دیده شده که بین همسایه‌ها یا در خانواده‌ها یا دو دوست، اختلافاتی ایجاد شده و با هم مشکل پیدا کرده‌اند که به مسجد و هیئت امناء حاج آقا مراجعه کرده‌اند و این افراد واسطه‌گری کرده‌اند و مشکل را برطرف کرده‌اند و از کشیده شدن این موارد به مراجع قضایی جلوگیری کرده‌اند. حتی مشکلات اخلاقی نیز بوده که برای رفع آن به مسجد مراجعه شده. حاج آقا در مواردی هم که خودشان ورود پیدا نمی‌کنند نماینده‌ای را تعیین می‌کنند و او مشکل را به نمایندگی از حاج آقا حل می‌کند.	اصلاح روابط
۱۰	به واسطه مدیریت و تصمیمات حاج آقا، این وحدت و همبستگی کاملاً حفظ شده است. بارها بوده است که مشکل کلانی پیش می‌آید و اختلاف نظر بین	وحدت و انسجام در مسجد

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
	مثلاً هیئت امناء و بسیج وجود دارد، وقتی بعد نماز با حاج آقا جلسه می‌گذارند، حاج آقا میرلوحی فصل الخطاب است و کس دیگری اعتراضی ندارد و مشکلات به این صورت حل می‌شود.	
۱۱	محوریت مسجد با حاج آقا است و اگر مشکل و اختلافی هم وجود داشته باشد، وقتی حاج آقا ورود پیدا می‌کنند، اختلاف و مشکل به واسطه حاج آقا حل می‌شود. یعنی واقعاً حاج آقا برای اصلاح می‌آید و انسجام بین نمازگزاران را حفظ می‌کنند.	

۳-۲-۳. مشارکت و تعاون

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۱	از نظر میزان حضور و مشارکت اهالی در برنامه‌های مسجد (از نماز جماعت گرفته تا جشن نیمه شعبان و دسته‌های عزاداری)، مسجد ثامن بسیار قوی است و توانسته توجه اهالی را از این لحاظ به خود جلب کند. در واقع به نسبت مکان محدودش، جمعیت خوبی در آن حضور پیدا می‌کنند.	
۲	در برگزاری مراسم، علاوه بر نمازگزاران، افراد محله هم شرکت و همکاری می‌کنند، این مخصوصاً در برگزاری جشن نیمه شعبان خیلی مشهود است، مثلاً کسی می‌آید یک جعبه شیرینی توزیع می‌کند و خسته نباشی می‌گوید به بچه‌ها. حتی آن‌هایی هم که مسجدی نیستند و یا مخالف نظام هم هستند می‌آیند و شرکت می‌کنند و کمک هم می‌کنند.	حضور و مشارکت و همکاری اهالی در مراسم‌های مختلف
۳	من خودم بارها این را دیده‌ام که برای نیمه شعبان و ۱۳ رجب که ایستگاه صلواتی داشته‌ایم، شربت و شیرینی‌ای که مسجد می‌دهد، معمولاً از طریق مردم و اهالی محله تأمین می‌شود. در دهه محرم نیز خیلی از افراد در زمینه اطعام عزاداران کمک می‌کنند و این به صرف مسجدی‌ها نیست. بچه‌ها و افراد مسجد متناسب با تخصص و مهارتی که دارند در برنامه‌ها و فعالیت‌های مختلف وارد می‌شوند و کمک می‌کنند. من خودم واقعاً این حس را دارم که مسجد متعلق به خود ماست و در فعالیت‌های مختلف کمک می‌کنم و کار را از خودم می‌دانم و سایر بچه‌ها نیز همین‌گونه هستند.	

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۴	<p>در بسیج و کانون که زیر نظر بسیج است، ساختار اجرایی و چگونگی اجرای و انجام فعالیت‌ها و برگزاری مراسم مختلف، تهیه و تدوین می‌شود و برای هماهنگی و تأیید نهایی به هیئت امناء داده می‌شود و آن‌ها هم اگر طرح و ایده‌ای داشته باشند می‌دهند و اضافه می‌کنند. یعنی یک رابطه دوطرفه برقرار است.</p> <p>مثلاً برای جشن نیمه شعبان، پیام به همه (همه اعضای پایگاهی و مسجدی فعال) ارسال می‌شود و جلسه‌ای ترتیب داده می‌شود و نظرات و ایده‌ها مطرح می‌شود و همان‌جا تقسیم کار هم صورت می‌گیرد. در همان جلسه هم (مخصوصاً برای مراسم بزرگ) آقای سلطانی و حاج آقا هم حاضر می‌شدند. و ما مطرح می‌کردیم و توضیح می‌دادیم برای آن‌ها و آن‌ها هم اگر نکته‌ای داشتند می‌گفتند. و از نظر بحث‌های مالی هم هماهنگی با آن‌ها صورت می‌گرفت. بعد کارها شروع می‌شد و آقای سلطانی و هیئت امناء هم نظارت داشتند.</p>	مشورت و هماهنگی در کارها
۵	این همکاری و تعاون در فضای بیرون از مسجد نیز بوده مثل جمع‌آوری پول برای غزه، سیل‌زده‌ها و رفع مشکلات.	
۶	این در موارد مختلفی (مشارکت در خارج از مسجد) دیده می‌شود. بچه‌های مسجد در طرح‌های فرهنگی بیرون مسجد که در سطح شهر یا کشور اجرا می‌شود، به صورت گروهی فعالیت دارند و با یکدیگر همکاری دارند، چون راحت‌تر می‌توانند با یکدیگر کار کنند. یا در زمینه اقتصادی نیز اگر ایده و طرحی داشته باشند، جلساتشان را در مسجد برگزار می‌کردند و می‌کنند. یعنی بچه‌های مسجد مخصوصاً کسانی که الان بزرگ‌تر شده‌اند و در حوزه‌های مختلف شغلی وارد شده‌اند، اگر بخواهند کار جمعی چه فرهنگی و چه اقتصادی انجام دهند، جلسات و قرارهایشان را برای مشورت و تصمیم‌گیری در مسجد برگزار می‌کنند و مسجد را به عنوان قرارگاهشان می‌دانند.	سرایت همکاری و تعاون به فضای بیرون مسجد
۷	به واسطه پیوندهای ایمانی که بین افراد مسجدی وجود دارد، هنگامی که یکی از رفقا مشکلی برایش ایجاد شود، افراد دیگر سعی می‌کنند تا جایی که برایشان امکان دارد، به او کمک کنند و این در فضای بچه‌های ثامن کاملاً رایج است، مثل کمک اقتصادی، درسی، خانوادگی و ...	کمک به یکدیگر

۳-۲-۴. هویت و تعلق محله‌ای

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۱	مسجد در رفع نیازهای محله تا جایی که توانسته اقدام کرده است و افراد مختلفی که مشکل اقتصادی دارند یا پول قرض می‌خواهند به مسجد و هیئت امناء و امام جماعت مراجعه می‌کنند و آن‌ها نیز پس از بررسی و تحقیق اولیه، در صورت امکان، به آن‌ها کمک می‌کنند و مشکل آن‌ها را حل می‌کنند.	رفع مشکلات اهالی محله
۲	در موارد مختلفی مشاهده شده که حتی از بیرون از مسجد و تیپ غیر مذهبی‌ها نیز برای رفع مشکلشان به مسجد مراجعه کرده‌اند و از این لحاظ مسجد را مأمین و پناهگاهی در سطح محله در نظر می‌گیرند.	
	هر موقع مشکلی در محله بوده، اهالی مراجعه کرده‌اند که این موضوع از طریق مسجد پیگیری شود. هر شهردار جدیدی نیز به مسجد دعوت می‌شود و مشکلات محل برای او مطرح می‌شود. خود شهرداران جدید نیز تماس می‌گیرند و مقید هستند که چند نوبت بیایند مسجد و مشکلات محل را بشنوند.	
۳	در کانون این نکته کاملاً وجود داشت که در فضای کنونی و مخصوصاً شرایط خاص شهرک غرب که فرهنگ برآمده از ماهواره و ... وجود دارد، بیاییم تمرکز را روی قشر نوجوان قرار دهیم و برنامه‌های متناسب با فضای آن‌ها طراحی کنیم که از این طریق بتوانیم ابتدا آن‌ها را جذب کرده و بعد تأثیرگذار باشیم. به فراخور سن آن‌ها، برنامه را می‌چینیم و از این لحاظ در سال نخستین، برنامه آموزشی مستقیمی به آن صورت نداریم و بیشتر در جذب و تثبیت آن‌ها تمرکز داریم و سعی می‌کنیم اعتماد افراد و خانواده‌ها را نسبت به مربی و مسجد و برنامه‌ها جلب کنیم و در سال‌های بعد برنامه‌های آموزشی غیر مستقیم را مخصوصاً در اردوها وارد می‌کنیم.	توجه به نیازها و شرایط فرهنگی محله
۴	اینجا از همان ابتدای تأسیسش در رفع نیازهای اهالی فعال بوده است. آن موقع اینجا محله‌ای به آن معنا وجود نداشت و خانه‌های کمی نیز در اینجا وجود داشت ولی همین که اینجا ساخته شد و به واسطه اینکه مردم نیاز داشتند به مکانی که هم محل عبادتشان باشد و هم اینکه رتق و فتق امورشان در آنجا انجام شود. آن موقع مصالح همین‌طوری داده نمی‌شد و دولتی بود و حواله می‌دادند و این حواله‌ها و دیگر امور مربوط به رفاه مردم در مسجد (حسینیه آن موقع) توزیع می‌شد.	
۵	موارد مختلفی بوده که مخصوصاً در جلسات پایگاه نسبت به اوضاع و وقایع محله صحبت می‌شود و اگر مورد خاصی بوده، سعی می‌شود برای آن برنامه‌ریزی شود.	

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۶	حاج آقا در این زمینه خیلی دغدغه دارد. در کانون و بسیج خیلی بر سر این موضوع که در شهرک غرب چه کاری انجام دهیم که شرایط فرهنگی اجتماعی و مذهبی محله را مطلوب کنیم، بحث شد. که در آخر به این نتیجه رسیدیم که باید روی نوجوانان سرمایه‌گذاری ویژه کنیم. البته در ابتدا که ما تمرکز را بر مدرسه امام صادق (7) گذاشته بودیم کمی از بچه‌های محله دور شده بودیم ولی طی این چندساله این اصلاح شد و تمرکز بر خود بچه‌های محله صورت گرفته.	
۷	مسجد به افراد هویت و پایگاه و شخصیت می‌دهد و با شکل‌گیری هویت مسجدی (مسجد ثامنی) که در محله واقع شده است، هویت محله‌ای نیز تقویت می‌شود.	
۸	من ثامنی‌ام یک هویت بود برای همه بچه‌ها. یعنی اولین چیزی که در جواب کجایی به ذهن بچه‌ها می‌آید، هویت من ثامنی‌ام هست، یعنی اول هویت بچه مسجدی اولویت دارد، چرا که هم رفت و آمدها زیاد می‌شد و علقه‌ای ایجاد می‌گردید و هم احساس می‌شد که یک وظیفه‌ای برعهده ما قرار گرفته و احساس مسئولیت داشتیم و این شخصیت و پایگاه اجتماعی خاصی به افراد می‌داد. این موجب می‌شد که احساس کنیم مسجد از خود ماست و برای ماست و در قبال آن مسئولیم.	
۹	بچه‌ها خیلی به مسجد عرق دارند و احساس تعلق خاصی دارند. در جمع‌ها نیز بچه‌ها خودشان را با هویت «من ثامنی‌ام» معرفی می‌کنند. این تعلق و هویت منجر به این شده بود که حتی بچه‌ها زمانی که به واسطه شغل و زندگیشان از آن منطقه دور می‌شوند، ولی باز سعی می‌کنند در مراسم و مناسبت‌های مختلف در مسجد حاضر شوند. این احساس تعلق به مسجد، تبعاً تعلق به محله و محیط مسجد را نیز در پی خواهد داشت.	هویت‌بخشی به افراد
۱۰	وقتی مسجد هویت یک فردی می‌شود، هر جا برود، این هویت همراه او است. اعضای اولیه مسجد با اینکه برخی از آن‌ها در این منطقه هم ساکن نیستند ولی خودشان را هنوزم با هویت «ثامنی» مطرح و معرفی می‌کنند. از این جهت تا جایی که من خبر دارم حداقل این علقه و تعلق و هویت بین بچه‌ها و خانواده‌هایشان کاملاً محسوس است. من این احساس تعلق و هویت را پوست و گوشت خودم احساس کرده‌ام. این هویت اعتماد به نفس و پایگاه اجتماعی خاصی را به افراد می‌دهد.	
۱۴	هر چند وقت یک بار بازدید از خانواده‌های شهدا را داریم که پیامش از پایگاه به همه اعضا داده می‌شود و در برخی موارد هم در مسجد اعلام عمومی می‌شود. از آن طرف در هفته دفاع مقدس هم برنامه‌های خاصی داریم. دو خانواده شهید	بازدید از خانواده‌های شهدا و شهدا

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
	هم مسجد دارد که چند فرزندشان شهید شده‌اند (پدر سه شهید و) و خیلی به آن‌ها احترام گذاشته می‌شود و محرم‌ها هم که دسته راه می‌اندازیم، جلوی خانه این خانواده یک توقف کوتاهی داریم و فاتحه و صلواتی فرستاده می‌شود و پذیرایی از طرف خانواده شهید می‌شود. خب این خودش تا حدی باعث احساس غرور در افراد به خصوص بچه‌ها می‌شود که محله‌شان چنین شهدایی دارد. علاوه بر این یک جوی هم از این لحاظ در محله ایجاد می‌شود.	برگزاری یادواره شهدای محله
۱۵	تقریباً ماهی یک بار دیدار با خانواده‌های شهدا وجود دارد. یادواره شهدا هم گرفته می‌شود و یک مستند هم ساختیم و تا حد متوسطی نیز در رابطه با این شهدای محله برای بچه‌ها نیز گفته‌ایم.	
۱۶	تقدیر از نفرات برتر مسابقات کانون در مسجد صورت می‌گیرد یا اگر فرد کار خاصی انجام داده باشد، مثل اینکه یکی از دوستان من خطبه غدیر را حفظ کرده بود و حاج آقا در جمع از او تقدیر کردند و هدیه سفر کربلا را هم در جمع به او دادند که این خود موجب تشویق و انگیزه بخشی به افراد دیگر هم بود. این کارها در خاطر افراد باقی می‌ماند و علقه آن‌ها نسبت به مسجد و محله بیشتر می‌شود.	تشویق افراد در مسجد

۳-۲-۵. امر به معروف و نهی از منکر

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۱	یکی از ویژگی‌های خوب مسئولین و نمازگزاران این مسجد، برخورد خوب و صمیمی آن‌ها با تازه‌واردان و همچنین اهالی محله است که سبب شده آن‌ها نسبت به مسجد و افراد مسجدی اعتماد و اطمینان خاصی داشته باشند و به دید مثبت به آن‌ها نگاه کنند، حتی اگر خودشان به مسجد نمی‌آیند و در نماز جماعت و فعالیت‌ها شرکت نمی‌کنند.	
۲	فضای شهرک غرب شرایط خاص خودش را دارد ولی با این وجود به نظر من مسجد ثامن از این لحاظ در بین مساجد شهرک بسیار موفق عمل کرده است و توانسته در بین اهالی و سطح محله اثرگذار باشد و جایگاهی خوبی را پیدا کند و دید اهالی را نسبت به خودش مثبت نگه دارد. برخورد مناسب امام جماعت و نمازگزاران با اهالی یکی از دلایل مهم این موضوع است.	
۳	وقتی در اهالی این احساس به وجود آید که مسجد و محله جزئی از زندگی آن‌هاست، اجازه هنجارشکنی به خودش راه نمی‌دهد. البته این قبلاً بود و حتی مثلاً نسبت به برگزاری یادواره شهدا مقابله می‌کردند ولی الان کاملاً نسبت به	

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
	مسجد اعتماد دارند.	
۴	ما ملاقات‌هایی نیز با خانواده‌های بچه‌ها می‌گذاریم و به خانه‌های ایشان می‌رویم و با والدین آن‌ها صحبت می‌کنیم و این خیلی توانسته اعتماد خانواده‌ها را نسبت به مسجد جلب کند، چرا که این عمل تا الان از سوی مدرسه هم صورت نگرفته و این خودش می‌تواند بسیار تأثیرگذار باشد.	
۵	موقعی که من خودم مربی بودم، مواردی بود که پدر با سیگار با من صحبت می‌کرد یا موردی بود که برای صحبت در مورد پسرش، در خانه‌شان حاضر شده بودم، پدر درحالی که دستش روی گریه‌اش بود با من صحبت می‌کرد. ولی همین پدر موقعی که مسئله و مشکلی برای پسرش پیش می‌آمد، اولین کسی که به او زنگ می‌زد، من مربی مسجد بودم نه معلم یا مادرش. یعنی این قدر به مسجد و فضای تربیتی مسجد اعتماد و اطمینان داشتند.	
۶	مسجد ثامن برای اهالی محل محترم است که در این زمینه امام جماعت نقش مهمی دارد. همچنین برگزاری مراسماتی مثل ولادت امام رضا (7) یا نیمه شعبان در پارک و خیابان و فضای محله، خیلی از این جهت مؤثر است. علاوه بر این برنامه‌های کانون تابستانی و روی باز و برخورد خوب حاج آقا میرلوحی و افراد مسجد با اهالی محله در این زمینه تأثیرگذار است. حاج آقا این برخورد خوب را به سایر افراد نمازگزار هم تسری داده است.	
۷	این موضوع هم وجود دارد که فرد به واسطه حضورش در مسجد و شکل‌گیری هویت مسجدی برای او، از انجام برخی اعمال پرهیز کند، مثلاً برای خود من چندین مورد اتفاق افتاده بود و احتیاط بسیار بیشتری می‌کردم. علاوه بر این برخی دوستان هم به واسطه حضور من در جمع‌شان از خیلی اعمالی که قبلاً انجام می‌دادند، پرهیز می‌کردند، مثلاً قبلاً فحش می‌دادند، وقتی من بودم دیگر این کار را نمی‌کردند. یعنی بین خود دو ستامون چون خیلی از کارها را کنار گذاشته بودیم به واسطه حضور در مسجد، به دید دیگری به ما نگاه می‌شد و احترامی برای ما می‌گذاشتند.	هویت مسجدی

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۸	فضای شهرک غرب از این لحاظ شرایط خاصی دارد و رویکرد مستقیم شاید خیلی جواب ندهد و امکان تأثیرگذاری بر افراد بزرگسال خیلی کم است. لذا تصمیم بر این شد که تمرکز و سرمایه‌گذاری روی نوجوانان و جوانان صورت بگیرد و آن هم در مرحله بعد روی افراد دیگر تأثیرگذار باشند. یعنی خواستیم نیرویی تربیت کنیم که نه تنها خودش خوب شود، بقیه را هم اصلاح کند. برای همین سن امر به معروف و نهی از منکر را پایین آوردیم که اگر انشاءالله آن‌ها درست تربیت شوند، نسل بعدی شهرک، مذهبی‌تر خواهد شد. در این بین برخی مشکلات هم وجود دارد مثل اینکه برخی خانواده‌ها اعتراض می‌کنند که چرا بچه من را مسجدی کرده‌ای. یعنی ما از جنبه ایجابی وارد شده‌ایم. البته این به معنای نفی بعد دیگر نیست و ما تذکر لسانی و گشت هم داریم.	تمرکز بر بعد ایجابی
۹	بچه‌ها در خانواده‌های خودشان نیز تأثیرگذار بوده‌اند و توانسته‌اند در برخی موارد جو خوبی را در خانواده‌هایشان ایجاد کنند، مثلاً همین نماز خواندن فرزند در خانواده‌ای که والدینش نماز نمی‌خوانند بسیار مهم است و در برخی موارد مشاهده شده که اگر چه والدین هنوز نمی‌خوانند ولی دیدنشان به مسجد مثبت شده و حتی نسبت به نظام نیز بسیار تغییر نگرش داده‌اند و رویکرد مثبتی را پیش گرفته‌اند.	
۱۰	افراد (نوجوانان) پس از حضور در گروه‌ها و حلقه‌های مسجد، در خانواده‌های خود نیز بسیار تأثیرگذار می‌شوند. به طوری که خانواده‌ها کم کم به مسجد جذب می‌شوند و رفت و آمد به مسجد دارند. علاوه بر این افراد در محله و مدرسه نیز مؤثر هستند و دوستان خود را به مسجد و برنامه‌های آن جذب می‌کنند.	
۱۱	پایگاه در برهه‌ای کتاب واجب فراموش شده را محور قرار داده بود و جلساتی را هم برگزار می‌کرد در این رابطه (لزوم امر به معروف و نهی از منکر) که البته بیشتر برای خواهران بود.	آموزش و ترغیب به انجام امر به معروف و نهی از منکر

۳-۲-۶. ارتباطات و آگاهی بخشی

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۱	اصولاً حاج آقا زمان‌هایی که تشریف می‌آورند، بعد از نماز عشاء یک سخنرانی مختصری دارند و مسائل روز را مطرح می‌کنند مثل سوریه و عراق و وظیفه مردم را در قبال این وقایع مطرح می‌کنند.	آگاهی بخشی نسبت به مسائل

توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور؛ مورد مطالعه مسجد ثامن‌الائمه (7) تهران ۲۳۱

روز	یکی از کارهای اصلی معاونت عقیدتی سیاسی پایگاه آگاهی بخشی نسبت به اوضاع و مسائل روز است که این موضوعات در جلسات صالحین کاملاً مطرح می‌شود.	۲
موضع‌گیری در رابطه با انحراف‌ها	در رابطه با انحراف‌ها و مشکلات اجتماعی و فرهنگی اخلاقی نیز اگر موردی باشد، حاج آقا متذکر می‌شوند و موضع خودشان را مطرح می‌کنند. این در رابطه با مسائل سیاسی نیز مطرح است.	۳
	اگر جریان و روند غلطی در بین مردم در حال رشد باشد و یا مفسده‌ای شایع شده باشد، حاج آقا نسبت به آن تذکر می‌دهند و مردم را آگاه می‌کنند.	۴
آگاهی نسبت به مسائل و اخبار محله	علی‌رغم این مردم نیز در زمینه مسائل محله و شهر و همچنین مسائل سیاسی من بارها دیده‌ام که در فضای مسجد باهم در حال صحبت هستند و بحث می‌کنند و نظر می‌دهند و از این جهت فعال می‌باشند.	۵
	این بوده که یک خبری در محله بوده و در افراد مسجدی پخش شده و مطرح می‌شود و در فضای مسجد پیرامون آن صحبت می‌کنند.	۶

۳-۲-۷. تریبیت

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۱	با توجه به اینکه فضای شهرک غرب شرایط خاصی دارد و خانواده‌ها فرزند زیادی هم ندارند و اغلب تک فرزندی هستند و والدین هم صبح تا شب پای ماهواره هست و اصلاً خانه نیست، بچه‌ها تنها هستند و اغلب مشغول چیزهایی مثل تبلت و موبایل و کامپیوتر و اینترنت هست. در این شرایط فضا و بستر مسجد بسیار می‌تواند نقش‌آفرین و مؤثر باشد و این مشکل انزوا و تنهایی در بین افراد با حضور در مسجد حل می‌شود و تأمین می‌شود. وقتی فرد از فضای تنهای خانه به مسجد می‌آید و رفقای خودش را می‌بیند و با آنها صحبت کرده و در دل می‌کند، بسیار احساس خوبی دارد و راحت می‌باشد، تا جایی که خیلی از این بچه‌ها از این جهت فضای مسجد را بر فضای خانواده ترجیح می‌دهند.	تقویت روحیه جمع‌گرایی
۲	در رابطه با خود بنده، چه در بحث فضای علمی و چه در بحث روابط عمومی و اجتماعی‌ام، خیلی ناظر به مسجد و فعالیت‌هایی است که در مسجد انجام داده‌ام و از این جهت مسجد بسیار تأثیرگذار بوده است و در زندگی شخصی‌ام و رابطه با خانواده و رفقایم کاملاً اثرگذار بوده.	
۳	در بستر فعالیت‌ها و همکاری‌ها، خلاقیت‌ها و استعدادها بیچ‌ها کاملاً شکوفا می‌شود و مهارت‌های مختلفی را نیز یاد می‌گیرند و روحیه کار	شکوفایی استعدادها و

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
	جمعی در آن‌ها تقویت می‌شود.	مهارت‌ها
۴	مثلاً فردی در مسجد هست که ایشان مخترع است، البته قبل از اینکه به مسجد بیاید در این کارها فعال بود، ولی با ورودش به مسجد، در این زمینه رشد چشمگیری داشت و توانسته در نمایشگاه‌ها و مراسم مختلف، طرح‌هایش را معرفی کند.	
۵	به‌طور کل مسجد هم از نظر اعتقادی و معنوی و رفتاری در ما موجب رشد و اصلاح شد و هم اینکه با شرکت و همکاری در فعالیت‌های مسجد احساس مسئولیت‌پذیری افراد تقویت می‌شد و خیلی از کارها را تجربه می‌کردند.	
۶	خود بنده در ابتدا اصلاً با فضای مسجد آشنا نبودم و شاید اصلاً به مسجد هم نمی‌رفتم و بیشتر در فضای ورزش و بازی مشغول بودم ولی به‌واسطه ارتباط و علقه‌ای که با مسجد حاصل شد، از سال دوم دبیرستان وارد فضای مسجد شدم. اولین مسئولیتی که به من سپرده شد، عکاسی از مراسم بود که این احساس بسیار خوبی برای من حاصل کرده بود و در مراحل بعدی نیز کارها و مسئولیت‌های بزرگ‌تر به من سپرده شد و تأثیر این کاملاً در زندگی خود من مشهود بود و اگر فعالیت‌های مسجد نبود، پختگی و رشدی که داشتم و توانمندی‌هایم، خیلی کمتر و کندتر صورت می‌گرفت و شاید چند سال بعد من ازدواج می‌کردم.	تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری افراد
	تمرکز مسجد ثامن بیشتر بر قشر نوجوان و جوان است و بعد از جذب این افراد، روی آن‌ها کار تربیتی انجام می‌دهد و در مرحله بعد آن‌ها را وارد کادر پایگاه و مسجد می‌کند و به آن‌ها مسئولیت می‌دهد و به نوعی مسجد نیز از ثمره این تربیت بهره می‌گیرد.	
۷	وقتی ما وارد مسجد شدیم یکسری اعتقادات را داشتیم و یکسری را نداشتیم. پس از مدتی کم کم مسائل مهم و مورد نیاز برای ما گفته شد و خیلی از رفتارها و عقاید ما اصلاح شد و خیلی از چیزهایی را که نمی‌دانستیم، متوجه شدیم و لذا یک رشد محسوس را نسبت به قبل از ورود به مسجد احساس می‌کردیم. یعنی مسجد در اخلاق و رفتار ما کاملاً تأثیر گذاشته بود.	رشد اخلاقی
۸	بچه‌های مختلفی بوده‌اند که به‌واسطه حضورشان در مسجد، نماز جزء ارکان اصلی زندگی‌اش شده است. با اینکه خانواده‌اش خیلی به این زمینه اعتقاد ندارند و این جزء اعتقادات آن شخص شده است یا اینکه فردی بوده است که دیگر در خانه‌شان ماهواره نگاه نمی‌کند.	

توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور؛ مورد مطالعه مسجد ثامن‌الائمه (7) تهران ۲۳۳

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۹	ما دیدیم صرف برگزاری استخر و اردو و کلاس و ... که در خیلی از مساجد معمول است، در این منطقه که اغلب از نظر مالی مشکلی ندارند، جواب نمی‌دهد و خیلی جذب نخواهند شد. برای همین ما رفتیم سراغ مدارس اطراف. ما آن زمان سراغ سه مدرسه علامه، شاهد و فردوسی رفتیم و این طرح گرفت و اجرایی شد و چند مزیت داشت. یکی از آن‌ها این بود که همین که ما مدارس محل را دست می‌گیریم، در نتیجه در محله تأثیرگذار بودیم. چه بچه‌ها جذب مسجد بشوند یا نه، بالاخره این ارتباط تأثیرگذار بود در محله. و در مرحله بعد هم جذب صورت می‌گیرد. ما نخبه‌های مدارس را انتخاب کرده و جذب کرده و تقدیر کردیم و اردو بردیم و ... در حلقه‌های سنی مختلف صالحین این‌ها وارد می‌شدند.	همکاری با مدارس

۳-۲-۸ آموزش

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۱	ما در سال اول بیشتر تمرکزمان بر جذب افراد است و در سال‌های بعد مفاهیم و معارف و آموزه‌های اسلامی را به صورت غیر مستقیم و در قالب مسابقات و اردوها به افراد آموزش می‌دهیم.	آموزش معارف و علوم دینی
۲	یکشنبه شب‌ها هم حلقه قرآنی برای بزرگسالان برقرار است که علاوه بر آموزش قرائت قرآن، مفاهیم و مطالب قرآنی نیز برای آن‌ها بیان می‌شود و به نوعی حلقه صالحین بزرگسالان محسوب می‌شود.	
۳	تقریباً هر ساله نزدیک فصل امتحانات با همکاری خود بچه‌ها کلاس‌هایی تقویتی برای کسانی که از لحاظ علمی دچار مشکل هستند، برگزار می‌شود.	ارتقاء سطح سواد محله
۴	بسیاری از والدین بچه‌ها در صحبت با مربیان به این نکته اشاره می‌کنند که فرزندشان با حضور در مسجد و گروه‌های مسجدی، از نظر درسی نیز پیشرفت چشمگیری داشته است.	
۵	ما برای مقاطع مختلف کلاس‌های آموزشی مختلف مثل آموزش تدوین فیلم، فتو شاپ و ... برگزار می‌کنیم که برخی از افراد به صورت تخصصی وارد می‌شوند و مهارت خوبی هم پیدا می‌کنند و وارد کادر شده و مسئولیت هم می‌گیرند.	افزایش آگاهی‌ها و اطلاعات عمومی اهالی محله
۶	برای افراد پایگاه کلاس‌های آموزش نظامی در مقاطع مختلف وجود دارد.	
۷	در مسجد به تناسب فضای حلقه‌ها برای آن‌ها کلاس‌های آموزشی مختلف	

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۸	برگزار می‌شود مثل جلسات آموزشی در رابطه با مهارت‌های زندگی، ازدواج، سلامت و ... برای بزرگسالان نیز در همان حلقه قرآنی که یکشنبه شبها برگزار می‌شود، مسائل مختلف مطرح می‌شود.	
	همچنین در فضای حلقه‌ها سیرهای مطالعاتی دنبال می‌شود مثل سیر مطالعاتی کتب شهید مطهری.	

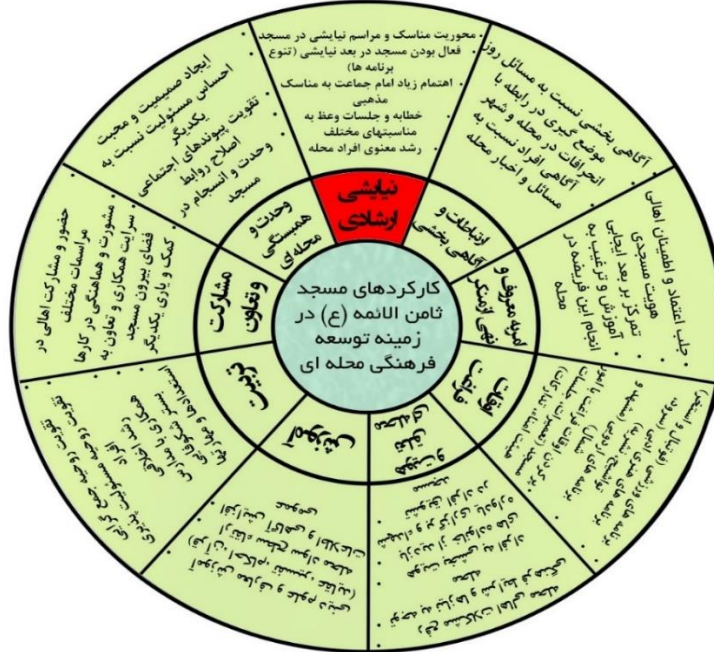
۳-۲-۹. اوقات فراغت

ردیف	نکات کلیدی	کدگذاری باز (مضمون)
۱	تشکیل گروه‌های سرود و تئاتر یکی دیگر از برنامه‌های مسجد برای اوقات فراغت نوجوان است.	برنامه‌های ادبی - هنری
۲	کلاس‌های آموزش نشریه‌نویسی، سرود و تواشیح نیز در اوقات فراغت برای نوجوانان محله برگزار می‌شود و استقبال خوبی نیز از آن‌ها می‌شود و بسیاری از بچه‌ها در این کلاس‌ها بسیار رشد پیدا می‌کنند و مهارت‌های خودشان در این فضاها را نشان می‌دهند.	
۳	کارکرد دیگر مسجد برای نوجوانان تفریح و سرگرمی است. فوتبال‌دستی و پینگ‌پنگ برای نوجوانانی که زودتر از برگزاری نماز به مسجد می‌رسند و یا بعد از نماز می‌خواهند تفریح داشته باشند، برنامه فوتبال و استخر و اردو نیز در کنار برنامه‌های آموزشی برقرار است.	برنامه‌های ورزشی
۴	خیلی اوقات نیز خود بچه‌های مسجد (جوانان و بزرگسالان) زمانی را مشخص می‌کنند و برنامه‌هایی مثل استخر، کوه را هماهنگ می‌کنند. این برنامه‌ها از قبل برنامه‌ریزی شده نیست ولی در فضای مسجد هماهنگ می‌شود.	
۵	برنامه‌های تفریحی مثل اردوی شمال، مشهد، برنامه‌های استخر و فوتبال در اوقات فراغت برگزار می‌شود.	برنامه‌های اردویی
۶	اردوی مشهد پایگاه و همچنین اردوی راهیان نور نیز از دیگر برنامه‌های مسجد برای اوقات فراغت می‌باشد. علاوه بر این هر دو هفته یک بار نیز به دیدار خانواده‌های شهدا و همچنین گلزار شهدا می‌رویم.	
۷	بسیاری از بزرگ‌ترهای محله نیز زمان زیادی از اوقات فراغت خود را به کارهای مسجد مثل تعمیرات مسجد و کارهای جانبی آن اختصاص می‌دهند.	پر کردن اوقات فراغت با امور مسجد (تعمیرات،)
۸	زمان قابل توجهی از اوقات بیکاری من به جلسات مسجد و هماهنگی برنامه‌های مسجد اختصاص پیدا می‌کند.	

توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور؛ مورد مطالعه مسجد ثامن‌الائمه (7) تهران ۲۳۵

جلسات پایگاه و هیئت امناء)		
-------------------------------	--	--

از جمع‌بندی داده‌ها می‌توان تقسیم‌بندی زیر را در شکل زیر نمایش داد:

۳-۳. تحلیل

بررسی یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد:

- در بعد نیایشی — ارشادی مسجد ثامن‌الائمه بسیار فعال بوده و فعالیت‌ها و مناسک عبادی مذهبی، محور برنامه‌های مسجد محسوب می‌شود و از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. کارکرد مسجد در این زمینه به اقامه نماز جماعت محدود نیست؛ انواع مناسک مذهبی مثل دعا، نیایش، جلسات قرآن، عزاداری، مولودی، مراسم شب‌های قدر و ... در آن برگزار می‌شود و استقبال خوبی هم توسط اهالی محله از آن‌ها صورت می‌گیرد. طبق گفته اهالی و نمازگزاران یکی از علت‌های موفقیت مسجد در این زمینه، اهتمام امام جماعت به این موضوع است که باعث شده مسجد علی‌رغم محدودیت‌هایی که دارد،

- بتواند با برگزاری مراسم و مناسک مذهبی، نقش مؤثری در محله داشته باشد.
- شاید بتوان گفت بعد از بعد نیایشی، ایجاد وحدت و همبستگی محله‌ای پررنگ‌ترین نقش مسجد ثامن‌الائمه (۷) در زمینه توسعه فرهنگی — اجتماعی محله‌ای بوده است. رفت و آمدها و ملاقات افراد محله در مسجد منجر به ایجاد تعاملات نزدیک بین آنها شده، به گونه‌ای که صمیمیت و محبت در روابط بین آنها مشهود می‌باشد. افراد مسجد ثامن‌الائمه نسبت به هم احساس مسئولیت می‌کنند و در صورتی که مشکلی برای یکی از آنها پیش آید، سعی می‌کنند با همکاری یکدیگر آن را حل کنند، یا اگر یکی از آنها مریض شده باشد، به عیادتش می‌روند. بسیاری از دوستی‌هایی که بین افراد — به خصوص بچه‌ها — محله ایجاد می‌شود، از طریق مسجد بوده و از این جهت این مسجد به یک پایگاه دوست‌یابی در محله تبدیل شده است. علاوه بر دوستی‌های بین بچه‌ها در مسجد، بسیار مشاهده شده که به واسطه این رفاقت‌ها، خانواده‌های آنها نیز با هم آشنا شده و روابط خانوادگی نیز بین آنها ایجاد شده و حتی در مواردی ازدواج‌هایی را نیز در پی داشته است. یکی دیگر از کارکردهای مسجد در زمینه افزایش وحدت و همبستگی محله‌ای، اصلاح روابط بین اهالی است. موارد مختلفی وجود داشته که بین اهالی، همسایه‌ها و خانواده‌های محله، اختلاف‌ها و دعواهایی صورت گرفته که با مراجعه به مسجد و محوریت امام جماعت در این زمینه، مشکل رفع و روابط بین افراد اصلاح شده است، در واقع اهالی محله به مسجد اعتماد و اطمینان دارند. این موضوع در فضای خود مسجد نیز وجود دارد و با محوریت حاج آقا همه مسائل و اختلافات به سادگی حل می‌شود. این موضوع در جریان فتنه ۸۸ نیز کاملاً مشهود بود.
 - مسجد ثامن‌الائمه در بعد مشارکت و تعاون نیز توانسته است به صورت قابل توجهی حس مشارکت و همکاری را در بین افراد بوجود آورد. علاوه بر حضور و همکاری مسجدی‌ها، بسیار مشاهده شده که در مراسم‌های مختلف مسجد، افراد با تیپ‌ها و ظواهر مختلف در مسجد حاضر و حتی همکاری و

مشارکت نیز دارند. این موضوع به خصوص در برنامه‌های عمومی تر مثل جشن نیمه شعبان که به صورت خیابانی برگزار می‌شود، کاملاً مشهود است. برنامه‌ریزی و اجرای مراسم مختلف در مسجد نیز در یک فرآیند جمعی و با شور و مشورت بین افراد مسجدی صورت می‌گیرد. در برخی موارد این همکاری و مشارکت به فضای بیرون مسجد نیز سرایت کرده و افراد توانسته‌اند مبتنی بر این روحیه و هماهنگی‌ای که در مسجد به دست آورده‌اند، در کارهای دیگر نیز ورود پیدا کنند و نتایج خوبی را به دست آورند.

در زمینه هویت و تعلق محله‌ای نیز مسجد ثامن‌الائمه توانسته است تا اندازه‌ای اثرگذار باشد. تلاش هیئت امناء و امام جماعت در رفع نیازهای اهالی محله، یکی از موضوعاتی است که در این زمینه مؤثر می‌باشد. افراد مختلفی که مشکل اقتصادی دارند یا پول قرض می‌خواهند به مسجد و هیئت امناء و امام جماعت مراجعه می‌کنند و آن‌ها نیز پس از بررسی و تحقیق اولیه، در صورت امکان، به آن‌ها کمک می‌کنند. علاوه بر مشکلات اقتصادی، در زمینه‌های دیگر نیز امام جماعت (حاج آقا میرلوحی) تا جایی که امکان داشته باشد مساعدت کرده و مشورت‌های لازم را به آن‌ها می‌دهند. همچنین مسجد توانسته به افراد هویت و پایگاه اجتماعی دهد به گونه‌ای که بسیاری از افراد مسجد خود را در جمع‌ها با هویت «من ثامن‌ام» معرفی می‌کنند. شکل‌گیری هویت مسجدی (ثامن‌ی) که در محله واقع شده است، تبعاً تا حدی تقویت هویت و تعلق محله‌ای را نیز در پی خواهد داشت. یکی دیگر از کارهای مسجد در این زمینه دیدار با خانواده‌های شهدای محله و برگزاری یادواره شهدای محله می‌باشد. این موضوع سبب می‌شود که افراد نسبت به محله‌ای که چنین شهدایی را تقدیم انقلاب و اسلام کرده است، تعلق خاصی داشته باشند.

مهم‌ترین کارکرد مسجد ثامن‌الائمه در زمینه امر به معروف و نهی از منکر در سطح محله، این است که توانسته با عملکرد خوب خود، اطمینان و اعتماد اهالی محله را نسبت به خود جلب کند و مسجد در نزد اهالی محترم باشد. این احترامی که اهالی برای محله قائل هستند، منجر به این می‌شود که تا حدی

از انجام اعمال ناشایست در محله و به خصوص فضای اطراف مسجد، پرهیز کنند. یکی از سیاست‌های مسجد ثامن‌الائمه برای بهبود اوضاع فرهنگی - اجتماعی محله، تمرکز بر بعد ایجابی و آن هم بر روی قشر نوجوان بوده است. با توجه به این که فضای فرهنگی - اجتماعی شهرک غرب بسیار ویژه است و رویکرد مستقیم نیز چندان مؤثر نمی‌باشد و تأثیر بر بزرگسالان نیز بسیار اندک می‌باشد، مسئولین مسجد تصمیم گرفتند روی نوجوانان سرمایه‌گذاری کنند و در مرحله بعد آن‌ها روی خانواده‌هایشان و افراد دیگر اثرگذار باشند. اگرچه نتایج صد در صدی به دست نیامده ولی مواردی وجود داشته که به واسطه حضور فرزندان در مسجد و برنامه‌های آن، فضای خانواده و والدین نیز تا حدی متفاوت شده و حتی برخی اعمال ناشایست را ترک کرده‌اند.

- یکی از مشکلات جدی کلان‌شهرهای کنونی، روحیه انزوا و جمع‌گریزی افراد است. به خصوص در مناطقی همچون شهرک غرب که خانواده‌ها اکثراً تک‌فرزندی هستند، این مسئله شدیدتر می‌باشد. در چنین فضایی نهادهایی همچون مساجد با انجام فعالیت‌ها و برنامه‌های متنوع می‌توانند افراد (به خصوص نوجوانان) را درگیر کنند و آن‌ها را در یک فضای جمعی و دوستانه رشد دهند. مسجد ثامن‌الائمه در این زمینه نیز اثرگذار بوده است، به گونه‌ای که بسیاری از خانواده‌های محله که چندان به مسائل اسلامی نیز معتقد نیستند، فرزندان‌شان را به صورت داوطلبانه در مسجد ثبت نام می‌کنند، چرا که نقش و تأثیر فضای مسجد در اخلاق و رفتار فرزندان‌شان را کاملاً حس کرده‌اند. همچنین مسجد ثامن‌الائمه با درگیر کردن افراد در برنامه‌ها و مسئولیت دادن به آن‌ها، زمینه شکوفایی و رشد استعدادها و مهارت‌های آن‌ها را فراهم می‌کند.
- در بعد آموزشی هم یکی از کارکردهای مهم مسجد ثامن‌الائمه، برگزاری کلاس‌های تقویتی برای افرادی است که از نظر درسی دچار مشکل هستند. کلاس‌های آموزش تدوین فیلم، فتوشاپ، مهارت‌های کامپیوتر نیز جز برنامه‌های تابستانی مسجد می‌باشد. علاوه بر این در مسجد به تناسب فضای حلقه‌ها برای آن‌ها کلاس‌های آموزشی مختلف برگزار می‌شود مثل جلسات

آموزشی در رابطه با مهارت‌های زندگی، ازدواج، سلامت و ... برای بزرگسالان نیز در همان حلقه قرآنی که یکشنبه شب‌ها برگزار می‌شود، مسائل مختلف مطرح می‌شود. در بعد نظامی هم متناسب با مقاطع مختلف، دوره‌های آموزشی برگزار می‌شود.

- برنامه‌های ورزشی، هنری ادبی و اردویی مسجد ثامن‌الائمه (7) توانسته است در غنی‌سازی اوقات فراغت اهالی محله، به خصوص قشر نوجوان بسیار اثرگذار باشد. همچنین افراد زیادی نیز هستند که زمان قابل توجهی از اوقات فراغت خود را به امور مسجد (تعمیرات، جلسات و تدارکات) اختصاص می‌دهند.
- بر اساس داده‌های حاصل از مشاهده مشارکتی و مصاحبه‌های صورت گرفته با مسئولین و فعالین مسجد ثامن‌الائمه، موانع و مشکلاتی بر سر راه این مسجد وجود دارد. یکی از مهم‌ترین محدودیت‌های مسجد ثامن‌الائمه، موضوع مکان و عدم فضای کافی این مسجد برای انجام فعالیت‌های مختلف می‌باشد. ساخت این مسجد نیز هیچ تناسبی با معماری مسجد ندارد و فاقد نمادهایی همچون گنبد و گلدسته است، چرا که در همان ابتدا این ساختمان برای کاربری دیگری ساخته شده بود و بعد از آن هم امکان توسعه و تغییر مسجد وجود نداشت. علاوه بر این از نظر موقعیت جغرافیایی هم منطقه‌ای که مسجد ثامن‌الائمه در آن قرار گرفته است، چندان مناسب نیست، چرا که در اطراف آن چندان خانه‌های مسکونی وجود ندارد. نکته دیگر این است که علی‌رغم اینکه مسجد ثامن‌الائمه فعال بوده ولی نگرش و دید مسئولین آن به مسجد هنوز در عرصه عمل کامل نیست و باید توجه به مسجد خیلی بیشتر باشد و محوریت آن در امور کاملاً برای اهالی محسوس شود تا شاهد تأثیر بیشتر آن در سطح محله باشیم. بر اساس صحبت‌های مسئولین فرهنگی مسجد، یکی از مشکلات دیگر به تأسیس سرای محله مربوط می‌شود که منجر به تضعیف مسجد شد و جذب مسجد را کاهش داد. همچنین نباید از بافت فرهنگی خاص منطقه شهرک غرب غافل شد، به گونه‌ای که اغلب مسئولین و فعالان مسجد آن را به عنوان یکی از موانع جدی برای تأثیرگذاری مطلوب مسجد در سطح محله

عنوان می‌کردند. بر اساس صحبت‌های برخی فعالان، یکی از نقاط ضعف جدی مسجد ثامن‌الائمه این بود که در مواقعی مسجد از نیروی انسانی کارآمد و فعال اشباع می‌شد و کار و فعالیت خاصی برای آن‌ها وجود نداشت. لذا در این شرایط این فرصت وجود داشت که مسجد نیروهای فعال خود را به دیگر مساجد محله بفرستد و آن‌ها را نیز فعال کند تا تأثیر و جو مطلوبی در کل فضای محله و منطقه ایجاد شود، ولی متأسفانه به این امر توجه چندانی نمی‌شد. نقطه ضعف دیگر مسجد ثامن‌الائمه (7) عدم همکاری جدی با سایر مساجد محله در جهت اثرگذاری بیشتر و بهتر بر فضای محله است.

در کل باید گفت اگرچه مسجد ثامن‌الائمه نتوانسته است در همه زمینه‌ها و ابعاد توسعه فرهنگی - اجتماعی محله‌ای به صورت مطلوب نقش‌آفرین و اثرگذار باشد، ولی با این وجود می‌توان رگه‌هایی از اثرات و کارایی مسجد را در سطح محله مشاهده کرد. در ضمن باید توجه داشت منطقه‌ای که این مسجد در آن قرار گرفته است، از نظر شرایط فرهنگی، منطقه‌ای کمتر مذهبی محسوب می‌شود.

در پایان با توجه به داده‌های حاصل از بررسی این مسجد و همچنین برخی منابع دیگر در این حوزه، به برخی موانع و مشکلات کلی که در زمینه تحقق هر چه بهتر توسعه فرهنگی - اجتماعی محله‌ای مسجد محور وجود دارد، اشاره و برخی پیشنهادات نیز مطرح می‌گردد:

- برای تحقق توسعه فرهنگی - اجتماعی محله‌ای، صرف وجود مساجد محله‌ای کافی نیست و شرط اصلی در این زمینه پویایی و عملکرد مطلوب مسجد می‌باشد. مساجد باید با برنامه‌ریزی دقیق علاوه بر ایفای نقش عبادی - ارشادی به عنوان مأموریت اصلی، با شناسایی نیازها و منابع محله، برنامه‌های گوناگون و مفیدی تدوین و اجرا کنند. مساجد باید خود را به عنوان مأمون و پناهگاه اهالی معرفی کنند. متأسفانه در شرایط کنونی بسیاری از مساجد به نقش نمازخانه‌ای تقلیل پیدا کرده‌اند و صرفاً محلی شده‌اند برای برگزاری نماز جماعت (آن هم در یک وعده) و جلوه و بروز دیگری ندارند.
- یکی از موانع گسترش چنین توسعه‌ای در سطح محله مورد نظر، این بود که

اگرچه در مقام نظر مسئولین مسجد و برخی اهالی محله، بر محوریت مسجد تأکید و ایده‌های گوناگونی نیز در این رابطه مطرح می‌کردند، ولی در عمل هنوز تا تحقق وضعیت مطلوب چنین توسعه‌ای فاصله بسیار زیادی وجود دارد.

- نگاهی به تاریخ نشان می‌دهد که هویت شهر و محله اسلامی با مسجد گره خورده است. به اذعان مسئولین مسجد در سال‌های اخیر، احداث نهادهای فرهنگی (مثل فرهنگسرا و سرای محله) در سطح محله، تا حدی منجر به تضعیف این نهاد مذهبی شده و برنامه‌ها و فعالیت‌های آن را تحت تأثیر قرار داده است. البته راهکار آن‌ها در این زمینه بیشتر ایجابی بود و معتقد بودند اگر مسجد بتواند کارکردهای مختلفی برای اهالی محله داشته باشد و اهالی مسجد را محل رجوع خود بدانند، به تدریج محوریت خود را در محله پیدا خواهد کرد و نهادهای اینچنینی نیز با مسجد هماهنگ خواهند شد.
- مسجدی که بتواند ارتباط خودش را با دو نهاد خانواده و مدرسه برقرار کند، به خوبی می‌تواند در سطح محله اثرگذار باشد. یکی از عوامل موفقیت مسجد ثامن‌الائمه (7) نیز همین موضوع بود. البته این پیوند در سال‌های گذشته بسیار قوی‌تر بود و بر همین اساس تأثیرگذاری مسجد نیز در این زمینه بیشتر بود.
- یکی از ارکان اصلی مسجد، امام جماعت آن می‌باشد که نقش بسیار تأثیرگذاری در روند حرکتی مسجد خواهد داشت. مهم‌ترین نقطه قوت مسجد مورد مطالعه، امام جماعت آن بود. این در حالی است که محقق در مقطع‌گزینش مورد مطالعه، با مساجدی مواجه شده بود که نقش امام جماعت تنها به اقامه نماز جماعت محدود شده بود و نقش و وظیفه دیگری در رابطه با اهالی محله برای خود در نظر نمی‌گرفت. مسجدی می‌تواند در عرصه محله مؤثر باشد که از یک امام جماعت مردمی و فعال بهره‌مند باشد و همه فعالیت‌ها و برنامه‌های مسجد تحت نظر او اجر شود و مدیریت مسجد را برعهده داشته باشد.
- این نکته را هم باید اشاره کرد که اگرچه هر مسجد به نوبه خود می‌تواند اثرات و کارکردهای مختلفی در سطح محله داشته باشد ولی هماهنگی و

هم‌افزایی مساجد محلی با هم و استفاده از ظرفیت‌ها و منابع یکدیگر، در رشد و توسعه محله اثرات چشمگیرتری را به همراه خواهد داشت ولی متأسفانه در شرایط کنونی بین مساجد محله به‌جای روحیه هم‌افزایی، نوعی حس رقابت وجود دارد.

یادداشت‌ها

۱. Sustainable Community Development
۲. WDCD (World Decade for Cultural Development)
۳. participation
۴. <http://anthropology.ir/node/۸۳۵۵>
۵. بیانات در دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران، ۹۵/۰۵/۳۱
۶. إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ، آیه ۴۵ سوره عنکبوت
۷. بیانات مقام معظم رهبری، ۷۷/۱۰/۱۹
۸. داده‌های حاصل از سایت‌های وابسته به شهرداری تهران

منابع

- افروغ، عماد (۱۳۸۰)، «تاملی بر نقش نهاد‌های مردمی در همبستگی اجتماعی»، در نعمت الله موسی پور و محسن فردرو، **جامعه و فرهنگ (مجموعه مقالات)**، تهران: آرون.
- الویری، محسن (۱۳۸۷)، «مسجد: الگوی جامعه دینی، هویت بخش محله (رویکردی تاریخی)»، در دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، **مجموعه مقالات اولین همایش توسعه محله‌ای**، جلد (۱) مساجد و محلات، تهران: طرح نو.
- الویری، محسن، مسجد (۱۳۸۶)، «ارتباطات و توسعه پایدار»، **نامه صادق**، شماره ۳۱.
- باهنر، ناصر (۱۳۸۳)، «ارتباطات در جامعه اسلامی متکثر فرهنگی»، **مجله دین و ارتباطات**، شماره ۲۱.
- دوپویی، گزویه (۱۳۷۳)، **فرهنگ و توسعه: از پذیرش تا ارزیابی**، مترجم فاطمه فراهانی و همکاران، تهران: توسعه.
- سپهر، محمدعلی (۱۳۸۷)، «چیستی وحدت اجتماعی و اهداف آن»، **پژوهش‌های اجتماعی اسلامی**، شماره ۶۹.
- شریک، نورالدین (۱۳۸۴)، **بررسی مفهوم امر به معروف و نهی از منکر**، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (۷)، دانشکده الهیات.
- غفاری، علیرضا (۱۳۹۲)، **مدیریت شهری و مشارکت‌های اجتماعی**، تهران: انتشارات تیسرا.
- فاضلی، نعمت الله (۱۳۹۲)، **پشت دریاها شهری است: فرآیندها، روش‌ها و کاربردهای مردم‌نگاری شهری**، تهران: تیسرا.
- کوثری، مسعود و سید محمود نجاتی حسینی (۱۳۹۰)، **محله و توسعه فرهنگی (مطالعه موردی ۶ محله تهران)**، تهران: مؤسسه نشر شهر.
- ماجدی، حمید و منصور رضایی، مجید و منصور، الهام (۱۳۹۳)، «تأویل کارکرد

توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور؛ مورد مطالعه مسجد ثامن‌الائمه (7) تهران ۲۴۳

شناختی فضاهای عمومی محله‌ای از منظر هویت نمونه موردی: محله نازی آباد و مهران تهران»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*، دوره هفتم، شماره ۴. محمدی، جمال؛ ایزدی، ملیحه (۱۳۹۲)، «تحلیلی بر سطح توسعه فرهنگی شهر اصفهان با استفاده از روش تحلیل عاملی»، *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، شماره ۱۶.

نظرپور، محمدنقی و منتظری مقدم، مصطفی (۱۳۸۹)، «سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی؛ مطالعه‌ای درباره مشارکت اجتماعی از منظر اسلام»، *فصلنامه اقتصاد اسلامی*، سال دهم، شماره ۳۷.

وارثی، حمیدرضا و عامل بافنده، مهدی و محمدزاده، محمد (۱۳۸۹)، «بررسی و تحلیل مؤلفه‌های هویت شهری و رابطه آن با میزان تعلق مکانی ساکنین شهرهای جدید (مطالعه موردی: شهر گلبار)»، *مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، سال اول، شماره دوم.

هودسنی، هانیه (۱۳۸۴)، *بهبود ساختاری - فضایی محلات شهری در چارچوب توسعه محله‌ای پایدار نمونه موردی: محله جلفا*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

یونسکو (۱۳۷۹)، *راهنمای علمی توسعه فرهنگی*، ترجمه محمد فاضلی، انتشارات تیبیان.

Friedman, J (۱۹۹۳), "Toward a Non-Euclidian Model of Planning", *Journal of the American Planning Association*, ۵۹:۴.

Henderson, Paul; Vercseg, Iлона (۲۰۱۰), *COMMUNITY DEVELOPMENT AND CIVIL SOCIETY*, The Policy Press.

Hernandez, Bernardo, Hidalgo, M. Carmen, Salazar-Laplace, M. Esther, Hess, Stephany (۲۰۰۷), "Place attachment and place identity in natives and non-natives", *Journal of Environmental Psychology*, ۲۷.

kay, Alan (۲۰۰۰), "Art and community development: the role the arts have in regenerating communities", *Community Development Journal*, ۳۵:۴.

Zokin, SsHaron (۱۹۹۵), *The culture of cities*, Blackwell.